

Sønderjylland - fra separatisme til Genforeningen -

en meget kortfattet men spændende historie

© Jørgen Riis Johansen
31-01-2026

Indhold

1. Sønderjyllands særlige historie: Fra oldtiden til Ribebrevet 1460	3
2. Det Gottorpske Spørgsmål: En sikkerhedspolitisk udfordring for Danmark 1460-1773	11
3. Fra helstat til katastrofe: Nationalismens fremmarch og de Slesvigske krige 1776-1864	18
4. Nordslesvig under tysk styre 1864-1918: Undertrykkelse, modstand og håb om selvbestemmelse.....	26
5. Genforeningen 1920: Folkeafstemninger, politisk krise og ny grænse ...	33
6. Mindretallene og grænsen 1920-2020: Fra konflikt til sameksistens	44
7. Sammenfatning: Afgørende vendepunkter fra separatisme til genforening i grænselandets tusindårige historie	52
8. Kilder og litteratur	61
13. Efterord.....	62

1.

Sønderjyllands særlige historie: Fra oldtiden til Ribebrevet 1460

Indledning: Et grænselands betydning

Sønderjyllands eller Slesvigs historie er central for forståelsen af Danmarks udvikling som nation og demokrati. Dette grænseland mellem det danske og det tyske har i over halvandet årtusinde fungeret som en skillelinje, et handelsknudepunkt og en konfliktzone. Uden kendskab til grænselandets historie er det vanskeligt at forstå udviklingen af Danmarks demokratiske styreform, den juridiske og forfatningsmæssige indretning af det danske samfund, og ikke mindst forholdet til nabolandene.

Det centrale spørgsmål i grænselandets historie kan formuleres enkelt: Skal befolkningen selv vælge sine ledere, eller arves magten gennem stærke familier? Vejen til demokrati i Danmark er uløseligt forbundet med de dramatiske begivenheder ved den dansk-tyske grænse. Havde historien formet sig anderledes, kunne Danmark have været et flersproget land som Schweiz eller Belgien, med betydelige dele af befolkningen som tysksindede.

Den udbredte forestilling om, at Danmarks overgang til demokrati foregik fredeligt, holder ikke. På den jyske halvø er der gennem århundrederne udkæmpet utallige krige - alene i 1800-tallet to blodige konflikter. Den dansk-tyske grænse, som blev funderet i demokratiske principper gennem Genforeningen i 1920, står i skarp kontrast til de århundreders udemokratiske grænsedragninger, der gik forud.

Dannevirke: Oldtidens grænsevold

Fysiske beviser på grænselandets særstatus findes i landskabet.

Dannevirke, det imponerende fæstningskompleks syd for den nuværende grænse, har været befæstet siden 400-500-tallet e.Kr. og spillede en militær rolle helt frem til 2. verdenskrig. Dette monumentale værk blev kaldt "Danmarks værn mod syd" - selvom det i dag ligger i Tyskland.

Dannevirke blev anlagt på det smalleste sted af den jyske halvø, hvor der kun er 14 kilometer mellem vandvejen Slien, der løber fra Østersøen, og Trenen, som forbinder til Vadehavet mod vest. Dette strategiske punkt gjorde det muligt at kontrollere grænseområdet mellem den danske konges

rige og den tysk-romerske kejsers territorium allerede i den tidlige middelalder.

Endnu ældre er [Olgerdiget](#), hvis ældste dele dateres til omkring år 100 e.Kr. Det bemærkelsesværdige ved denne vold er, at den vender mod nord - bygget af folk sydfra som værn mod nordboere. Dette indikerer, at konflikter og magtforhold i området går langt tilbage i tiden.

Germanerstammer og tidlige konflikter

De romerske historieskrivere Tacitus og Seneca beskrev befolkningen i det sønderjyske område som ekstremt vilde barbarer. De nævner specielt anglerne, en stamme der boede i området Angel - et navn der i dag stadig bruges om en halvø i det østlige Slesvig. Anglerne var ifølge Tacitus "utroligt vovemodige og dristige", og selvom de ikke var mange, overlevede de i kraft af deres voldsomhed. Seneca omtalte endda etnisk udrensning blandt disse stammers indbyrdes stridigheder.

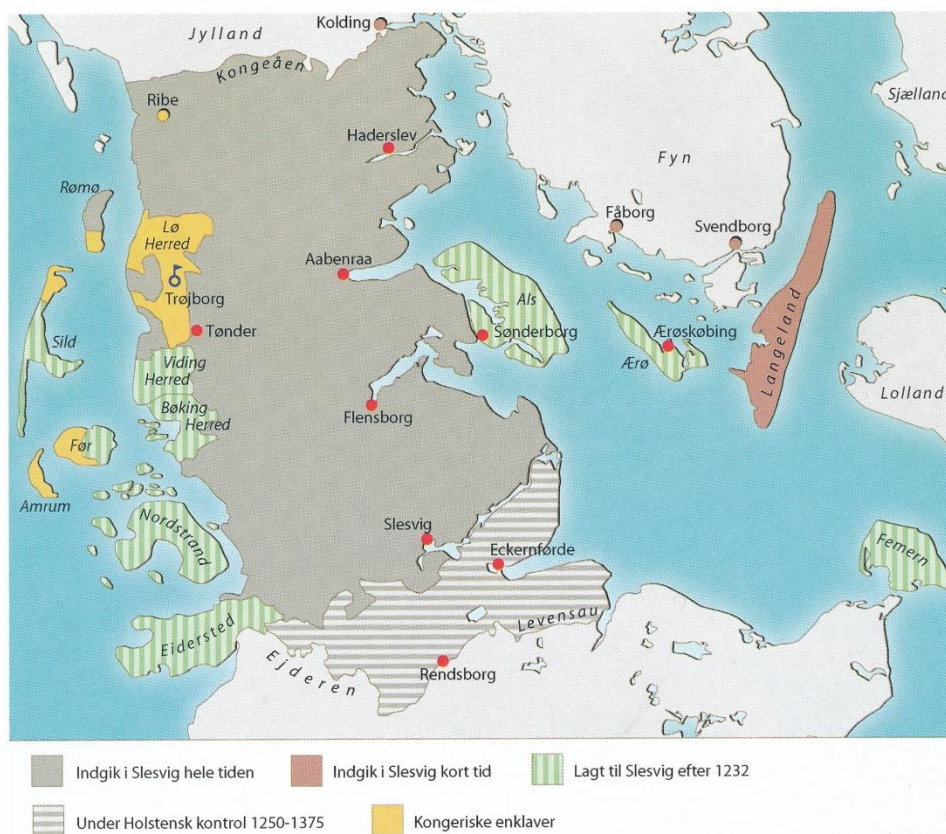
Arkæologiske fund understøtter disse beretninger. Anglerne, der byggede Olgerdiget som værn mod nord, synes på et tidspunkt at have bredt sig nordpå og opført deres karakteristiske huse nord for volden. Det tyder på, at de udraderede nabostammen varinerne, som levede mellem anglerne og jyderne mod nord.

Samtidig antyder de store fæstningsværker, at der må have eksisteret en stærk centralmagt i området - måske skal dateringen af en dansk kongemagt sættes langt tidligere end Gorm den Gamle i 900-tallet, helt tilbage til denne tidlige periode.

Handel og kontrol: Hedeby og Hærvejen

Dannevirke og Olgerdiget skal ikke udelukkende tolkes som militære installationer. De sikrede også handelsvejene, så købmænd trygt kunne transportere varer mellem Østersøen og Vesterhavet. Voldsystemerne gjorde det muligt for de lokale magthavere at opkræve told og afgifter af handelsrejsende - en lukrativ indtægtskilde, der bidrog til områdets rigdom og betydning.

Tæt ved Dannevirke lå handelsbyen [Hedeby](#), der udviklede sig til en af Skandinaviens største byer i jernalderen og den tidlige vikingetid. På byens højdepunkt boede formentlig 1.000-2.000 mennesker der - et imponerende tal for datiden. En arabisk købmand omkring år 950 beskrev Hedeby som "meget stor" og nævnte både mærkelige skilsmissskikke og "vikingernes frygtelige sang".

Kort 4: Omstridte grænseområder for hertugdømmet Sønderjylland

Figur 1 - Sønderjylland, omstridte områder. Bemærk det store område mellem Slien og Ejderen!

Hedeby lå strategisk ved [Hærvejen](#), den vigtige nord-syd-gående handelsvej gennem Jylland. Købmænd, der drev kvæg sydpå for at sælge det, kom forbi byen. Fra Hedebyområdet strakte Dannevirke sig 14 kilometer ind i landskabet mod vest og fungerede som kontrolpunkt for al trafik i nordlig og sydlig retning.

Kristendommen og grænsekonflikter

I takt med kristendommens udbredelse blev grænselandet også en religiøs skillelinje. Den hellige romerske kejser og tyske stormænd forsøgte gennem længere tid at tvangskristne de "vilde vikinger" nordpå. Denne religionspolitiske konflikt varede indtil Harald Blåtand, søn af Gorm den Gamle, lod danskerne kristne.

Harald Blåtand var i konflikt med den tysk-romerske kejser, og området forblev grænseområde. Dette afspejles i konstruktionen af Kovirke, et supplement til Dannevirke beliggende få kilometer sydpå. Dele af Kovirke er dateret til omkring 980, lige i slutningen af Harald Blåtands regeringstid - et tegn på, at han havde militære trusler at forsvare sig imod sydfra, selv efter

at han havde ladet sig kristne og dermed indgået kompromis med den kristne verden.

Harald praler på Jellingestenen af at have "samlet hele Danmark", men riget fortsatte med at vokse i de følgende århundreder, og kongerne blev stadigt mere magtfulde efter europæisk forbillede.

Jarler, hertuger og separatisme

En konge kunne ikke være til stede alle steder i sit rige. I vigtige grænseregioner som Sønderjylland måtte han derfor udpege stedfortrædere - jarler - til at varetage sikkerheden og administrationen. Dette gav kongen mindre at bekymre sig om, men skabte også risiko for separatistbevægelser, når magten blev uddelegeret.

Flere kendte danskere fungerede som jarler i Sønderjylland i 1100-tallet, deriblandt Svend Estridsen og Oluf Hunger, der begge senere blev konger. Den mest betydningsfulde blev dog Knud Lavard, søn af kong Erik Ejegod. Knud var den første, der kaldte sig "hertug" - dux på latin, et ord der betyder "fører". Han var opfostret ved det tyske kejserhof og tog denne titel i brug inspireret af europæisk praksis.

Knud Lavard begyndte at opføre sig kongeligt og havde stærke allierede i Tyskland. Kong Niels og dennes søn Magnus, der håbede at arve den danske trone, blev derfor betænkelige ved Knud Lavards magtposition. Knud var selv kongesøn med potentielle arvekrav på tronen. Løsningen blev middelalderens typiske: I 1131, ved juletid, blev Knud Lavard dræbt i Haraldsted Skov nær Ringsted af sin rival Magnus den Stærke.

Dette mord udløste en langvarig borgerkrig i Danmark, der først sluttede i 1157, da Knud Lavards søn, Valdemar den Store, blev enekonge og indledte valdemarernes tidsalder.

Valdemar Sejr og feudalismens faldgruber

Valdemar den Store måtte tage stilling til, hvad der skulle ske med sine sønner. Den ældste, Knud, skulle arve tronen, men hvad med de yngre? Den yngre søn Valdemar blev hertug af Jylland - i praksis den sydlige del, altså Sønderjylland. Herfra lærte han at føre krig mod de nordtyske grever og blev overordentlig dygtig til det. Da Knud døde, blev Valdemar selv konge under tilnavnet Sejr - et tilnavn han dog først fik nogle hundrede år senere.

Valdemar Sejr var inspireret af [feudalismen](#), det franske system hvor en overkonge uddelegerede magt til lokale fyrster, der til gengæld skulle stille tropper til rådighed ved krigstid. Dette system rummede imidlertid en

iboende fare: *I en tid uden moderne kommunikationsmidler kunne de lokale magthavere gradvist tilrane sig større selvstændighed. Når disse lokale ledere fik børn, som skulle have deres del af arven, opstod der et kludetæppe af små territorier - en opskrift på borgerkrig.*

Som gammel konge indsatte Valdemar Sejr sine sønner som hertuger i forskellige dele af riget: Lolland-Falster, Blekinge og Halland (dengang danske besiddelser), og i Sønderjylland. I Sønderjylland indsatte han sin søn Abel i 1232.

1232: Sønderjyllands skillevej

Året 1232 blev afgørende for Sønderjyllands fremtid. Indtil da havde Sønderjylland været en landsdel i det danske kongerige på lige fod med Sjælland, Skåne eller andre områder. Der var ingen statsretlig forskel. Men da [Abel](#) blev hertug og senere også konge af Danmark, fik han børn, der mente at have arveret til hertugdømmet Sønderjylland.

Mens de andre hertugdømmer gradvist gled tilbage under direkte kongemagt, formåede Abels slægt at fastholde Sønderjylland som deres domæne med arveret. Samtidig mente efterkommerne efter Abel, der havde været konge, at de også havde krav på den danske trone. De ville både være hertuger af Sønderjylland og konger af Danmark.

I anden halvdel af 1200-tallet måtte de danske konger - Christoffer 1, Erik Klipping, Erik Menved - konstant bekæmpe Abels slægt, som hævdede krav på både Sønderjylland og den danske trone. Dette skabte en varig konflikt, hvor Sønderjylland aldrig blev reintegreret i Danmark. På fyrsteniveau havde man nu en permanent opsplitning af riget med indbyrdes rivaliserende dynastier.

De holstenske grevers indtog

For yderligere at komplicere situationen begyndte de [holstenske grever](#) at blande sig. Holsten var på dette tidspunkt et grevskab under det hellige romerske rige. Valdemar Sejr havde ganske vist kortvarigt erobret det, men Danmark mistede det igen. I 1300-tallet havde de holstenske grever, anført af [den kullede Grev Gerhard 3](#) ("grev Gert"), opnået betydelig rigdom.

Da den danske kongemagt blev svækket af andre årsager, begyndte holstenerne gennem pantsætninger og låneaftaler at få kontrol over store dele af den sydlige del af hertugdømmet. I tysk tradition opkaldte de området efter hovedbyen - Slesvig - i stedet for den danske betegnelse

Sønderjylland. Denne navneforskel afspejler de kulturelle og politiske modsætninger: Sønderjylland lyder dansk, Slesvig tysk.

Magtesløse monarker: Valdemar Atterdag og Margrete 1. 1375 og 1412.

Valdemar Atterdag (reg. 1340-1375) og hans datter Margrete 1 (reg. 1387-1412) var to overordentlig succesfulde herskere. Valdemar overtog et dansk fallitbo og genoprettede riget. Margrete gik skridtet videre og skabte Kalmarunionen, der forenede Sverige og Norge under dansk ledelse. Men én opgave mislykkedes for dem begge: At få styr på Slesvig/Sønderjylland.

Som dygtige politikere indså de, at de ikke kunne føre en tofrontskrig. Holstenerne var militært og finansielt stærke. Margrete begyndte forsigtigt at få kontrol over nogle nordlige områder af Sønderjylland, men døde af pest i 1412 i Flensborg Fjord, før opgaven var fuldført.

Hendes adoptivsøn, Erik af Pommern, var mindre tilbageholdende. Han kastede sig hovedkulds ud i en tofrontskrig - både mod de svenske separatister og mod de holstenske grever. Som det tilsyneladende brushoved, han var, magtede han ikke kongerollen og endte med at abdicere og slå sig ned som sørøver på Gotland - efter at have tømt statskassen.

1375 og 1412 er – som 1232 - skæbneår for Sønderjylland – og Danmark, idet de to monarker begge døde, mens de var på nippet til give landsdelen Sønderjylland/hertugdømmet Slesvig samme status som kongerigets øvrige landsdele.

Christoffer af Bayern og det afgørende kompromis

En ny konge måtte headhentes: Christoffer af Bayern (reg. 1440-1448), en slægtning fra Tyskland. Han stod over for problemer i hele det skandinaviske rige og ville have fred på bagsmækken. Til de holstenske grever sagde han derfor i 1440, da han overdrog Slesvig som fanelen: "Jeg lover, at Slesvig bliver jeres arvelen som hertuger af Slesvig. Det skal gå i arv i jeres slægt. Men I er også underlagt mig, den nordiske konge. I får lov til at arve Slesvig, men I skal stille militær til rådighed, når jeg har brug for det." En indrømmelse som Erik af Pommern havde kæmpet i tyve år for at undgå!

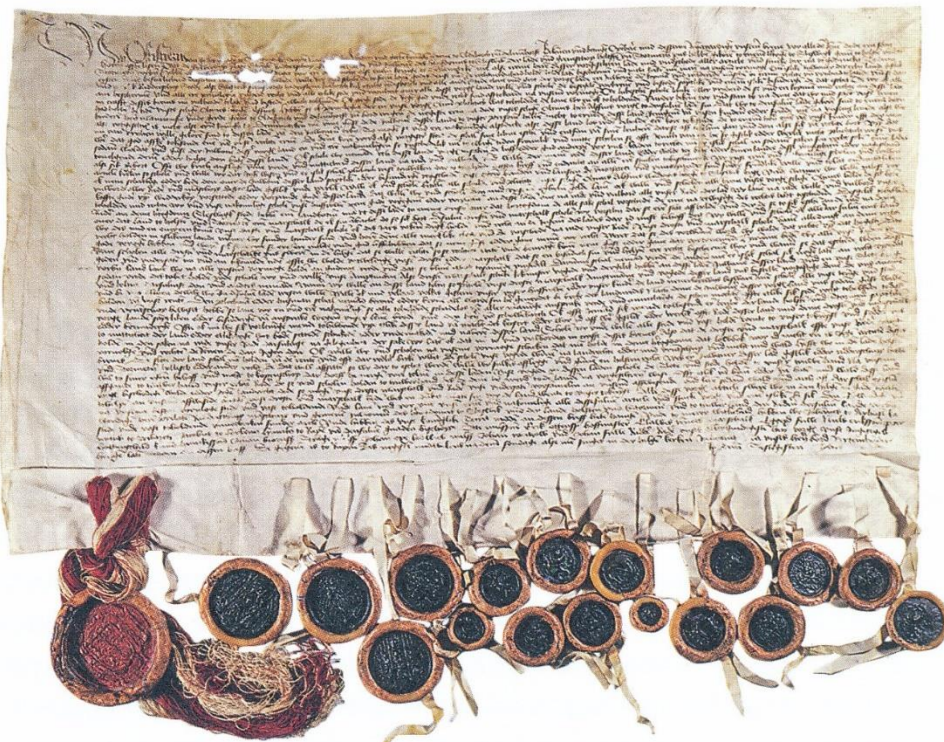
1440 følger sig de facto til de skæbnesvangre årstal som året, hvor de holstenske grever endegyldigt får magten over Slesvig-Holsten.

Christoffer, der bar den usædvanlige titel "ærkekonge" - en mellemting mellem konge og kejser - bevarede således overretten til Slesvig-Holsten,

mens holstenerne beholdt den praktiske kontrol. Men det store spørgsmål om, hvor meget Slesvig-holstenerne skulle yde til kongen, blev genstand for uendelige forhandlinger.

Grev Adolf og den nye fyrstestat

Fra grev Adolfs fars død i 1404 og de følgende 25 år (!), dvs. frem til 1440, var der krigstilstand mellem kongeriget og Slesvig-Holsten og deres (magtfulde) allierede, en krig mellem Nordeuropas på papiret ubetinget stærkeste magt mod et lille grevskab. Helt ubegribeligt tabte kongeriget, hvilket cementerede Sønderjyllands/Slesvigs uafhængighed af kongeriget og dets samhörighed med grevskabet Holsten som en selvstændig om end også stærkt omstridt statsdannelse.

Figur 2- Ribebrevet fra 1460

Efter Christoffer af Bayerns død i 1448 tilbød man endog den danske krone til Adolf (født 1401, død 1459), greve af Holsten og hertug af Slesvig, et tilbud, som han afslog. Han var nemlig barnløs og pegede i stedet på sin nevø, grev Christian af Oldenburg. På dette tidspunkt lignede Slesvig-Holsten en klassisk europæisk fyrstestat med den særlige konstruktion, at Holsten havde stærke forbindelser mod syd til det hellige tyske kejserrige,

mens Slesvig var forbundet nordpå med det skandinavisk-danske kongerige.

Holsten var en del af det tyske kejserrige og underlagt den tyske kejser, mens Slesvig havde den danske konge som overchef. Dette skabte et juridisk kludetæppe: Jyske Lov fra Valdemar Sejrs tid gjaldt i Slesvig, kejserlig lov i Holsten. Sprogene var en blanding af plattysk og dansk. For os fremstår det mærkeligt, men i middelalderen var sådanne konstruktioner normale for fyrstestater.

Ribebrevet 1460: "For evigt udelte"

I 1460, efter Grev Adolfs død, skulle en ny regent findes. Det slesvig-holstenske ridderskab tilbød hertugdømmet til den danske kong Christian 1. Dette kunne have betydet en genforening med Danmark, men det slesvig-holstenske ridderskab - velhavende og magtfuldt - ville ikke opgive sine rettigheder som semi-selvstændigt område. De stillede derfor krav til Christian 1.

Christian skulle ikke regere som konge i Slesvig-Holsten, men som henholdsvis hertug og greve. Vigtigere var, at han måtte love aldrig at splitte Slesvig og Holsten ad. Dette løfte blev nedfældet i [Ribebrevet af 1460](#) med ordene: "Dat se bliven ewich tosamende ungedelt" - "at de skal forblive evigt sammen og udelte". Senere blev formuleringen "up ewig ungedeeft" - for evigt udelte - det kendte slagord.

Ribebrevet fik enorm betydning 400 år senere. I 1800-tallet brugte Slesvig-holstenerne denne bestemmelse som argument for, at danskerne ikke kunne skille Slesvig fra Holsten. Ribebrevet cementerede en konstruktion, hvor Slesvig-Holsten var en region med stærke forbindelser til resten af Europa, som stillede krav til den danske konge og ofte var uregerlig - i visse perioder endda direkte på fjendens side under krige.

Konklusion: Grundlaget for fremtidige konflikter

Fra oldtidens stammekrige til Ribebrevet i 1460 havde Sønderjylland/Slesvig udviklet sig fra et grænseområde til en kompleks fyrstestat med dobbelt loyalitet. Området var både økonomisk vigtigt, militært strategisk og politisk besværligt. De særrettigheder, som blev nedfældet i 1460, skulle vise sig vanskelige at fjerne og blev kimen til århundreders konflikter.

Det "[gottorpske spørgsmål](#)", der skulle plage Danmark i de følgende århundreder, var allerede en realitet. Arvedelinger, som skulle tilgodese

fyrstelige sønner, ville splitte området yderligere op og skabe "trojanske heste" inden for den danske konges domæne - sikkerhedsproblemer, der næsten udslettede Danmark fra verdenskortet. Men det er en historie for et senere kapitel.

2.

Det Gottorpske Spørgsmål: En sikkerhedspolitisk udfordring for Danmark 1460-1773

Gottorp Slot – Et historisk magtcentrum

[Gottorp Slot](#) i byen [Slesvig](#) syd for den nuværende dansk-tyske grænse rummer en lang og betydningsfuld historie, der strækker sig tilbage til middelalderen. Slottet blev særligt vigtigt i 1500-tallet, da hertug Frederik, den danske kong Hans' bror, valgte det som sin hovedresidens. Efter at have spærret sin nevø Christian 2 inde under falske forudsætninger om frit lejde, blev hertug Frederik i 1523 konge af Danmark som Frederik 1, men fortsatte med at regere Danmark fra Gottorp Slot.

I de følgende århundreder udviklede Gottorp Slot sig til et magtcentrum for fyrstehertugerne, der trods deres status som undersåtter af den danske konge, begyndte at konkurrere med denne om magten i området. I 1600-tallet allierede de gottorpske hertuger sig flere gange med Sverige for at opnå større indflydelse. Dette endte med, at Frederik 4 i 1700-tallet erobrede og annekterede området, hvorefter slottet blev residens for statholderne i Slesvig-Holsten. Ved denne lejlighed konfiskerede man også den betydelige kunstsamling og bogsamling fra Gottorp Slot, hvoraf dele i dag befinder sig på Det Kongelige Bibliotek.

Ribebrevet og forestillingen om en udelelig enhed

Historien om det [gottorpske spørgsmål](#) begynder reelt i 1460 med [Ribebrevet](#), hvor det blev fastslået, at Slesvig og Holsten skulle forblive "up ewig ungedeelt" – for evigt udelte. Dette var en betingelse for, at Christian 1 kunne blive både konge af Danmark og hertug af Slesvig og Holsten. I 1466 indgik kongeriget Danmark og hertugdømmerne desuden et forsvarsforbund, der ligeledes skulle være evigt.

Det er bemærkelsesværdigt, at slesvig-holstenerne i 1800-tallet hyppigt henviste til Ribebrevet som argument for, at de to hertugdømmer skulle forblive samlet, mens de sjældnere nævnte forsvarsforbundet med Danmark. Tilsvarende brugte danskerne historiske argumenter som Dannevirke – en jordvold fra oldtiden – til at understøtte kravet om at splitte Slesvig-Holsten. Disse historiske argumenter blev således ofte anvendt selektivt til at legitimere politiske standpunkter.

Slesvig-Holsten som en fyrstestat blandt mange

Slesvig-Holstens rolle som en halv-selvstændig stat under den danske krone var ikke unik i europæisk sammenhæng. Lignende konstruktioner fandtes eksempelvis i Bourgogne, der fra 1435 fungerede som en bufferstat mellem Frankrig og Tyskland. Der var dog væsentlige forskelle mellem Slesvig og Holsten: Holsten var orienteret mod den hellige romerske kejser som grevskab og senere hertugdømme, mens Slesvig var del af Kalmarunionen.

Området indgik i den såkaldte oldenborgske konglomeratstat – en fyrstestat under Christian 1 og hans efterfølgere. Inden for denne stat gjaldt forskellige regler for forskellige områder: Danmark var principielt et valgrige, Norge et arverige, og Slesvig-Holsten havde igen andre regler. Denne kompleksitet kom til at præge området i århundrederne frem.

Arvedelinger og det gottorpske kaos

Efter 1460 blev situationen i Slesvig-Holsten gradvist mere kompliceret gennem en række [arvedelinger](#). I 1481 insisterede dronning Dorothea på, at hendes yngre søn Frederik skulle arve dele af Slesvig, selvom storebror Hans var blevet konge af Danmark. Resultatet blev en deling af Slesvig mellem de to brødre, ikke i sammenhængende områder, men i et patchwork af forskellige besiddelser spredt over hele hertugdømmet.

I 1500-tallet blev situationen endnu mere indviklet. Frederik 1's sønner – Hans den ældre, hertug Adolf fra Gottorp, kong Christian 3 og senere Hans den

Arvedelingerne i 1490, 1544, 1564 og 1581

1490: Delingen efter Chr. 1's død i 1481 foregik i 1490: Herefter var der to hertuger i Slesvig-Holsten: Hver med sit område plus et fælles (ridderskabet).

1544: Efter Frederik 1's død tredeltes hertugdømmerne: Kongen + to "nye" hertuger.

1564: Efter Chr. 3's død fandt sidste deling sted, idet Chr. 3's del blev delt mellem sønnerne kong Frederik 2 og Hans den Yngre.

1581: Efter Hans den Ældres død, blev hans dele delt mellem kongen og Gottorp-linjen.

Kort 7: Den gottorpske del 1544-1720

Figur 3 - Bemærk Gottorps betydelige gevinster under svenskekrigene

ynge (der fik 23 børn og blev stamfar til det danske glücksborgske kongehus) – skulle alle have deres del. Omkring 1559 var der fire hertuger i hertugdømmerne, og adelen beholdt desuden kontrollen over visse områder. Det var simpelthen uklart, hvem der havde den øverste myndighed.

Disse hertuger var ikke ubetydelige figurer. Hertug Adolf fra Gottorp havde tætte forbindelser til den spanske kong Philip 2 og havde tjent under kejser Karl 5. Derudover var området økonomisk betydningsfuldt på grund af

studehandelen, hvor tusindvis af stykker kvæg blev drevet ned gennem Jylland til markeder i Europa. Byen Kiel fungerede som et tidligt finansielt centrum – ”datidens Wall Street” – Kieler Umschlag – hvor velhavende holstenere kunne stille kapital til rådighed.

Arvedelingerne stoppede i 1581, primært fordi visse arvinger døde på belejlige tidspunkter. Men skaden var allerede sket – det [gottorpske spørgsmål](#) var blevet ekstremt indviklet.

Reformationens betydning for sproglige skel

Hertugdømmerne var også religiøst og videnskabeligt førende. [Reformationen i Danmark](#) blev først indført her under Christian 3, og den vigtige reformator Johan Bukenhagen – Martin Luthers forlængede arm i Skandinavien – fik stor indflydelse. Haderslev blev kaldt ”Nordens Wittenberg”.

Reformationen fik også betydning for de sproglige skel i området. Før reformationen var kirkesproget latin, uanset om man talte dansk eller tysk til daglig. Men Luther insisterede på, at præster skulle prædike på folkesproget, så menigheden kunne forstå budskabet. Dette betød, at man måtte oversætte bibelen til lokalsproget.

I Holsten var dette relativt enkelt – der taltes tysk. Men i Slesvig var billedet mere mudret, da befolkningen talte både dansk og tysk (eller plattysk) side om side. Reformationen medførte således, at man for første gang siden middelalderen klart kunne spore, hvor de sproglige grænser gik. Dette gav dog ikke anledning til konflikter på det tidspunkt, da folk endnu ikke havde udviklet et nationalt tilhørsforhold. Men kirkesprogsgrænserne fra 1500-tallet blev senere vigtige for folks identitet.

De fredelige 1500-tal

På trods af de komplicerede arveforhold var 1500-tallet relativt fredeligt i Slesvig-Holsten. De mange hertuger formåede at samarbejde effektivt. Da kong Frederik 2 ville erobre Ditmarsken – et område ved Vadehavet befolket af velhavende, nærmest republikansk sindede storbønder – fik han hjælp fra hertugerne Adolf og Hans den ældre. Fyrsterne respekterede deres gensidige aftaler og mødtes som familie ved festlige lejligheder. Dette var klassisk for datidens fyrstestater, hvor nationale stridigheder endnu ikke spillede nogen væsentlig rolle.

Christian 4's krige og bruddet med Gottorp

I 1600-tallet ændredes dette billede dramatisk. Christian 4's gentagne militære nederlag blev katastrofale for samarbejdet mellem den danske konge og den gottorpske hertug. Christian 4 tabte først Kejserkrigen i 1620'erne og senere Torstenssonfejden i 1640'erne, hvilket resulterede i, at både Jylland og hertugdømmerne blev besat og plyndret af tyske lejetropper.

Hertugen af Gottorp, der regerede sammen med Christian 4 i hertugdømmerne, blev naturligvis utilfreds med at se sit territorium ødelagt på grund af kongens mislykkede krigsførelse. Da Sverige i løbet af 1600-tallet overtog positionen som Skandinaviens stærkeste magt, begyndte den gottorpske hertug at søge andre alliancepartnere – og ikke mindst den svenske konge.

Den trojanske hest og sikkerhedsproblemet

Set fra dansk side blev Gottorp hermed en trojansk hest inden for statens grænser. Da hertug Christian Albrecht direkte allierede sig med Sverige under Karl Gustav-krigene, hvor Danmark mistede Skåne, Halland og Blekinge, måtte Frederik 3 acceptere, at den gottorpske hertug fik ret til at føre selvstændig udenrigspolitik fra Gottorp Slot. Dette var hidtil uhørt – tidligere havde den gottorpske fyrste måttet rådføre sig med den danske konge om udenrigspolitiske spørgsmål.

Fordi Gottorp var allieret med Sverige, som igen var allieret med Frankrig, kunne den danske konge – selv efter at have erobret de gottorpske besiddelser – ikke beholde dem, men måtte aflevere dem tilbage. Danmark havde simpelthen ikke de rigtige allierede til at løse denne konflikt, som udgjorde et alvorligt udenrigspolitisk problem.

Den Store Nordiske Krig som vendepunkt

Først med [Den Store Nordiske Krig](#) (1700-1720) begyndte situationen at ændre sig. Danmark stod ved krigens afslutning på sejrherrenes side, mens Sverige mistede sin position som Østersøens stærkeste magt til Rusland. Ved Frederiksborg-freden i 1720 havde Danmark "the upper hand" og inkorporerede simpelthen den gottorpske hertugs besiddelser i den danske stat. Den enevældige konges myndighed blev udstrakt over de gottorpske områder.

I forbindelse hermed konfiskeredes den store kunstsamling fra Gottorp Slot, og en betydelig del af bogsamlingen blev flyttet til København, hvor den i dag befinder sig på Det Kongelige Bibliotek. Dette rejser stadig spørgsmål om

kulturel restitution – mange genstande, der nu befinder sig i København, tilhørte oprindeligt Slesvig.

Krigens vendepunkt for Danmark indtraf faktisk i hertugdømmerne selv. Den svenske general Magnus Stenbock havde gentagne gange besejret de danske styrker, både ved Helsingborg og ved Gadebusch. Men da danske og allierede tropper belejrede ham i byen Tønning i det sydligste Slesvig, måtte han til sidst overgive sig. Dette blev et afgørende tilbageslag for Sverige og markerede begyndelsen til enden på den svenske storhedstid.

Særrettigheder bevaret

Selvom Slesvig blev inkorporeret i den danske enevældige stat, gjorde man ikke meget for at udvide den danske administration til området. Danske Lov fra 1683, som gennemregulerede Danmark, kom ikke til at gælde for Slesvig. I stedet fortsatte Jyske Lov fra 1241 med at fungere som områdelov – et forhold, der utroligt nok varede helt frem til 1900, og elementer af Jyske Lov blev endda videreført i tysk lovgivning.

Denne bevarelse af særrettigheder betød, at Slesvigs særpræg fortsatte, trods inkorporationen. Området forblev rigere end andre dele af Danmark og velfungerende, så man så ikke grund til at ændre på forholdene. Men denne selvfølelse og følelse af at sidde mellem to stole – den tyske og den danske – skulle senere få skæbnesvangre konsekvenser.

Krisen i 1762 – det gottorpske spørgsmål genopstår

Det [gottorpske spørgsmål](#) var imidlertid ikke endeligt løst. Danskernes inkorporation af hertugdømmerne i 1720 blev ikke anerkendt af Rusland, som havde været Danmarks allierede under krigen. Værre blev det, da gottorpslægtens overhoved i 1762 besteg den russiske kejsertrone som zar Peter 3.

Som gottorper nærede zar Peter 3 et intenst had til den danske konge. Selvom Rusland var midt i Den Preussiske Syvårskrig, sluttede han overraskende fred med Preussen og beordrede i stedet sin hær til at marchere mod Danmark med ordre om at ”slette landet fra verdenskortet”. Danmark gik i panik. Man mobiliserede tropper, producerede kanoner på højtryk i Frederiksværk, sendte 24 linjeskibe ud i Østersøen, og hyrede en af tidens bedste generaler, St. Germain, til at lede forsvaret.

Kong Frederik 5, normalt ikke særligt politisk engageret, sad hjemme i sin seng og bad til Gud – et tegn på situationens alvor. Danske husarer og

russiske kosakker udkæmpede små skærmydsler i Mecklenburg, hvor de to hære stod over for hinanden.

Men pludseligt trak russerne sig tilbage. Zar Peters ambitiøse hustru, den senere Katharina den Store, fandt planerne om at angribe Danmark for et ubetydeligt territorium i Slesvig-Holsten komplet idiotiske. Hun fik Peter 3 myrdet og overtog selv tronen, hvorefter hun sluttede fred med Danmark, som dermed var reddet på målstregen – men episoden havde demonstreret, hvor farligt det var at have en fremmed slægt med arvekrav på områder inden for den dansk-norske helstat.

Mageskiftet 1773 – den endelige løsning

For at løse det gottorpske spørgsmål endeligt indgik Danmark og Rusland i 1773 en [mageskifteaftale](#). Princippet var simpelt: Ligesom to naboer kan bytte uhensigtsmæssigt placerede marker for at skabe mere rationelle ejendomme, byttede Danmark og Rusland territorier.

Danmark tilbød Oldenburg – det område i Nordtyskland, hvorfra det oldenburgske kongehus stammede – i bytte for de gottorpske områder. Forhandlingerne var langvarige og vanskelige. Russerne insisterede på, at Danmark skulle overtage gælden i de gottorpske områder, mens Rusland fik de oldenburgske områder gældfrit. Danmark, der havde mest på spil, accepterede disse betingelser.

I 1773 var det [gottorpske spørgsmål](#) – der havde plaget den danske stat som en mare i 150 år – endelig løst. Der var ro og fred om sydgrænsen.

Nationalismens spire – nye konflikter i horisonten

Mageskifteaftalen afspejlede imidlertid en fyrstestats tankegang, hvor dynastiske familier afgjorde grænsernes placering. Men Europa befandt sig midt i oplysningstiden, hvor nye ideer vandt frem – herunder forestillingen om nationen som en enhed defineret af sprog og kultur.

Få år efter mageskifteaftalen begyndte en spirende nationalfølelse at brede sig over Europa, også i hertugdømmerne og i Danmark. Folk begyndte at se sig selv som enten tysksindede eller dansksindede. I Slesvig var der sogne, hvor befolkningen talte dansk, og sogne hvor man talte tysk – ofte blandet imellem hinanden.

Nationalismen kastede sit første spæde lys, og dette skulle medføre store problemer for danskerne, for slesvig-holstenerne og for resten af Europa i de

kommende årtier. Det gottorpske spørgsmål var løst, men de nationale konflikter, der skulle dominere 1800-tallet, var kun lige begyndt.

3.

Fra helstat til katastrofe: Nationalismens fremmarch og de Slesvigske krige 1776-1864

Dybbøl som nationalt vendepunkt

Den 18. april 1864 fandt de hårdeste kampe sted i skanse IV på Dybbøl. Skansens tilbagetrukne position gjorde det muligt for danske soldater at fortsætte ilden længere tid mod de angribende tyske styrker, som derfor havde sværest ved at indtage netop denne stilling på venstrefløjen. På dette sted, hvor danske soldater ligger begravet, blev det moderne Danmarks skæbne beseglet. Nederlaget cementerede Danmarks reduktion til en småstat og blev et nationalt traume, der skulle præge dansk selvforståelse i generationer fremover.

Men vejen til Dybbøl begyndte ikke i 1864. Den havde rødder i de nationale bevægelser, der siden slutningen af 1700-tallet gradvist underminerede den danske helstat. Udviklingen mod demokrati i Danmark er uløseligt forbundet med de dramatiske begivenheder i hertugdømmerne, først i Treårskrigen 1848-1850, og siden i den katastrofale krig i 1864, hvor Danmark mistede herredømmet over Slesvig-Holsten og det lille hertugdømme Lauenburg.

Patriotisme frem for nationalisme: Helstaten omkring 1776

I 1776, blot tre år efter mageskifteaftalen havde sikret den danske konges fulde kontrol over Slesvig-Holsten, indførtes en reform, der pegede fremad mod nationalismens tidsalder: indfødsretten. Men på dette tidspunkt talte man ikke om nationalisme - man talte om patriotisme.

Patriotisme i 1700-tallets forstand betød loyalitet over for *fyrsten*, ikke over for et *fædreland*. I den danske helstat eksisterede der flere "fædrelande": Slesvig-Holsten, kongeriget Danmark med kolonier, Norge med bilande som Grønland, Island og Færøerne. Det samlende element var ikke nationen, men loyaliteten over for kongen - på dette tidspunkt Christian 7.

Indfødsretten blev indført som reaktion på Struense-affæren, hvor den tyske livlæge Johann Friedrich Struense havde haft et forhold til dronning Caroline

Mathilde og gennem et faktisk statskup havde overtaget magten i Danmark i cirka halvandet år. Efter hans fald ønskede den danske administration at forhindre, at fremmede - særligt tyskere - kunne opnå så stor indflydelse igen. Indfødsretten krævede, at man skulle være født inden for helstatens grænser for at kunne ansættes i det offentlige.

Reformen var så populær, at man opkaldte et stort krigsskib efter den. Pointen var at skelne mellem "gode danske patrioter" og "slemme udlændinge" - men en patriot kunne sagtens være holstener eller nordmand, blot vedkommende var født inden for helstatens grænser. Denne patriotisme havde et anstrøg af det nationale ved at fokusere på geografisk oprindelse, men skilte sig fundamentalt fra den senere nationalisme ved ikke at prioritere sprog eller kultur.

Den velhavende helstat

Den danske helstat befandt sig på dette tidspunkt i en økonomisk opgangsperiode. Store indtægter strømmede ind fra trekantshandelen, hvor slaver transporteredes fra Afrika til Vestindien, mens sukker og rom blev fragtet til Europa. Danske skibe sejlede store profiler hjem, og byer i hertugdømmerne deltog aktivt i denne handel. Åbenrå og Flensborg var blomstrende søfartsbyer.

På en top-10-liste over helstatens største byer dominerede byerne i Slesvig-Holsten. Kun tre byer i det egentlige Danmark var med på listen - resten lå i Slesvig-Holsten eller i kolonierne som [Serampore](#) i Indien eller [Charlotte Amalie](#) i Vestindien. Helstatens økonomiske tyngdepunkt lå således i høj grad uden for selve Danmark.

Administrativt forblev hertugdømmerne en liga for sig. Kongeloven gjaldt principielt i hertugdømmerne, men den danske lov gjorde ikke. Der eksisterede et dansk kancelli til danske anliggender og et tysk kancelli til hertugdømmerne. Slesvig-holstenerne bevarede særrettigheder: Lederen af det tyske kancelli skulle komme fra det slesvig-holstenske ridderskab. I en enevældig stat kunne Slesvig-Holsten således stadig stille krav - kongen kunne ikke regere fuldstændig enevældigt i hertugdømmerne.

Holsten var desuden fortsat del af det hellige romerske rige, så kejserlig lovgivning gjaldt også der. Dette skabte et juridisk virvar. Slesvig-holstenerne krævede, at embedsmænd, der skulle arbejde i hertugdømmerne, skulle have to års uddannelse fra Universitetet i Kiel -

ironisk nok opkaldt efter Christian Albrecht, en stærkt danskfjendtlig gottorpsk hertug fra 1600-tallet, der havde været Sveriges allierede.

Universitetet i Kiel udviklede sig til en intellektuel modpol til Københavns Universitet og blev i 1800-tallet arnested for den slesvig-holstenske nationalfølelse. Her blev de velhavende borgere og kirkefolk uddannet, som senere skulle forsøge at trække Slesvig-Holsten væk fra Danmark.

Tysk indflydelse i hele helstaten

Den tyske indflydelse var ikke begrænset til Slesvig-Holsten. I den danske hær - en kæmpestyrke hvor hver 25. indbygger var soldat, svarende til en nutidig styrke på 240.000 mand - var kommandosproget tysk. Ove Høegh-Guldberg, der havde bidraget til Struenses fald, fik indført, at dansk skulle være kommandosprog i hæren.

Dog forsøgte man ikke systematisk at udrense tysksproget indflydelse. Forfatteren Ove Maling skrev bogen "Gode og store handlinger af danske, nordmænd og holstenere", der søgte at ligestille holstenere med danske og nordmænd. Indfødsretten sikrede også, at holstensk adel fortsat blev ansat i gode stillinger ved hoffet i København. Det tysksproget element havde stadig gode muligheder for at udfolde sig.

Indfødsretten skelnede faktisk mellem tyskere og holstenere, selvom de talte samme sprog. Dette var udtryk for, at man endnu ikke opfattede holstenernes *tysksprogethed* som et problem. Der var begyndt at være beskeden modstand mod tysk indflydelse, men holstenerne blev stadig accepteret som loyale patrioter.

Napoleonskrigene og det første tillidsbrud

Helstaten fungerede nogenlunde harmonisk frem til Napoleonskrigene. Under Englandskrigene støttede holstenerne loyalt den danske konge - de byggede kanonbåde, hyldede Slaget på Reden og opfattede sig selv som gode danske borgere. De var patrioter i ordets egentlige forstand.

Men i 1806 skete det første alvorlige tillidsbrud. Napoleon opløste Det Hellige Romerske Rige af den tyske Nation, der havde eksisteret siden 800-tallet. Holsten, som hidtil havde været del af både kejserriget og den danske helstat, var nu pludselig kun del af helstaten. *Kronprins Frederik (senere Frederik 6) udnyttede situationen til simpelthen at inkorporere Holsten fuldt ud i den danske helstat - uden at konsultere holstenerne først.*

Dette opfattedes som brud på den sædvanlige praksis, hvor man plejede at drøfte sådanne spørgsmål. Holstenerne havde deres eget kancelli og særrettigheder - hvorfor blev de ikke hørt? Dette skabte tvivl om den danske konges intentioner.

I 1807 blev det påbudt, at alle dekreter i hertugdømmerne skulle være på både dansk og tysk - hidtil kun på tysk. Dette var yderligere tegn på konfrontation. Var de første skridt mod konflikt taget?

Tabet af Norge og Slesvig-Holstens voksende vægt

I 1814 tabte Danmark Norge efter Napoleonskrigenes afslutning. Dette ændrede radikalt magtbalancen i helstaten. Tidligere havde der boet lidt over 900.000 mennesker i kongeriget Danmark og knap 900.000 i Norge, mens omkring 300.000 levede i Slesvig-Holsten. Efter Norges tab udgjorde Slesvig-holstenerne pludselig 35% af helstatens befolkning - en dramatisk stigning.

Danmarks fallit i 1813 (Statsbankerotten) svækkede yderligere tilknytningen. I hertugdømmerne foretrak man hamburgske eller lybske mønter frem for værdiløse sedler fra Nationalbanken i København. Hamburg blev mere økonomisk tillokkende, og orienteringen vendte sig mod Tyskland.

I 1815 blev Holsten optaget i det nyoprettede Tyske Forbund. Både Holsten og Slesvig ønskede rådgivende stænderforsamlinger, som var normal praksis i det tyske forbund - forsamlinger hvor borgerskabet kunne fremsætte forslag til fyrsten. Men den konservative Frederik 6 imødekom ikke disse krav.

På ti år, fra 1805 til 1815, skete således en række begivenheder, der markant forværrede forholdet mellem Slesvig-Holsten og Danmark.

Revolutionsåret 1830 og de nationale tankegange

Efter 1815 indtrådte femten års relativ ro - en konservativ reaktion på oplysningstiden. Men i 1830 brød der revolution ud i Paris, og nationale ideer florerede igen. Dette fik den danske konge til at etablere de længe efterspurgte stænderforsamlinger.

Samtidig fremkom de første krav om en selvstændig slesvig-holstensk stat. Uwe Jens Lornsen plæderede i 1830 for, at Slesvig-Holsten skulle være en selvstændig stat i blot personalunion med Danmark - altså kun forbundet gennem den fælles monark. Reaktionen var hård: Lornsen blev fængslet,

landsforvist og døde som ung mand i Brasilien. Men tankerne om selvstændighed havde slået rod.

Christian VIII og de bristende forventninger

Da Frederik 6 døde i 1839, så både slesvig-holstenske og danske liberale frem til, at den nye intelligente konge, Christian 8, ville indføre en demokratisk forfatning. De blev bittært skuffede. I 1840'erne voksede konflikten mellem dansk og tysksindede i Slesvig sig stærkere og stærkere.

I den nordlige del af Slesvig fremstod Peter Hjort Lorenzen som talerøret for de dansksindede. Han protesterede mod forslag om at optage Slesvig i Det Tyske Forbund og insisterede på at tale dansk i stænderforsamlingen i Slesvig by, hvor man ellers normalt talte tysk. Den nationale konflikt, inspireret fra udlandet, var nu i fuldt flor.

Nationalismens teoretiske fundament

[Nationalismen](#) som fænomen opstod i 1800-tallet og blev for danske en dybt forankret del af selvforståelsen. Den britiske historiker Benedict Anderson analyserede i 1980'erne nationalismen som "forestillede fællesskaber" i sin indflydelsesrige bog af samme navn. Nationalismen er ifølge Anderson en konstruktion - noget opfundet - som man dog påberåber sig altid har eksisteret. Når danskere siger, "vi danskere er sådan og sådan, fordi sådan har det altid været", bygger det på en forestilling om tidløshed, der reelt er skabt i nutiden.

Anderson betragtede dog ikke nationalismen som udelukkende negativ. Den gjorde det muligt for forskellige dele af samfundet at mødes på nye måder. Bonden, der i århundreder havde været en nedtrådt samfundsklasse, blev pludselig ophøjet på linje med herremanden. Nationalismen skabte et nyt fællesskab baseret ikke på *stænder* (samfundsklasser) eller loyalitet over for fyrsten, men på *sprog og kultur*.

Her opstod problemet: Slesvig-holstenerne mente, at hele Slesvig var tysk, mens danskerne mente, at hele Slesvig var dansk. Sandheden lå et sted midt imellem - det sydlige Slesvig var fortrinsvis tysksproget, det nordlige fortrinsvis dansksproget.

Juridiske traditioner og praktiske forskelle

Nationalismen var ikke blot konstruktion. Siden 1400-tallet havde der gjaldt forskellige juridiske og lovmæssige regler for hertugdømmerne og for Danmark. Dette gav slesvig-holstenerne konkrete grunde til at opfatte sig

som et særskilt fællesskab: I mange hundrede år havde de levet under andre regler. Love er ganske vist konstruerede, men de føles meget virkelige for dem, der lever under dem.

Sprog er ligeledes en håndgribelig størrelse. Selvom mange i Danmark kunne forstå tysk på grund af den store tysksproget tilstedeværelse, og selvom folk orienterede sig på flere sprog - som københavnere i dag næsten taler engelsk dagligt - så skabte sprogforskellene reelle kulturelle skel.

Situationen mindede om nutidens Catalonien: Slesvig-holstenerne var mere velhavende, ofte bedre uddannede og havde bedre infrastruktur. Hvorfor skulle de trækkes med det underudviklede Danmark? Hvorfor kunne de ikke danne deres egen stat med bedre kontakt til det mere avancerede tyske forbund?

Nationalisme og demokrati: To sider af samme mønt

Nationalismen indebar radikalt nye tanker om folkesuverænitet. Fyrsten skulle ikke længere være suveræn - folket skulle. Staten skulle svare til nationen eller folket, og dette krævede en fri forfatning. Nationalismen, der i eftertiden har fået negativ klang på grund af 1900-tallets katastrofer, var således uløseligt forbundet med demokratiets fremvækst.

Den gældende forfatning i både Danmark og Slesvig-Holsten, nemlig Kongeloven, handlede udelukkende om arveret og fyrsten - ikke om folket. Liberale ønskede en ny forfatning, men de ville have den for sig selv - danskerne uden slesvig-holstenerne, slesvig-holstenerne uden danskerne.

Konflikten var også udenrigspolitisk konkret. Danmark frygtede at blive trukket ind i militære konflikter på Det Tyske Forbunds side, fordi Holsten skulle stille tropper, hvis forbundet gik i krig. Omvendt så nogle tyskere muligheder i at inkorporere Danmark, da Tyskland manglede havneadgang. Kunne Danmark ikke blive en tysk "admiralstat"?

Dette synspunkt blev stærkt modarbejdet af danske nationale liberale som den unge Orla Lehmann. Det var ikke betydningsløst, hvilken stat man endte i - set i lyset af Tysklands historie i 1900-tallet var Danmark måske heldig ved ikke at blive en tysk admiralstat, der kunne være blevet totalt ødelagt efter 1945.

Nationale manifestationer: Folkehøjskoler og folkemøder

Nationalismen manifesterede sig konkret. Folkehøjskolen opstod som et nationalt dannelsesprojekt - folkedannelse, der skulle sikre, at den enkelte

dansker identificerede sig med den danske nation. Store folkemøder på Himmelbjerget og ved Skamlingsbanken nær Kolding samlede 10-20.000 mennesker, der manifesterede deres nationale tilhørsforhold.

I en tid uden massemedier havde sådanne begivenheder stor gennemslagskraft. Aviser begyndte at udkomme både morgen og aften og bragte læserbreve med nationale diskussioner. Kommunikationsmidlerne var ved at ændre sig fundamentalt.

Revolutionsåret 1848 og Treårskrigen. Se Appendiks 9-3.

Situationen blev så betændt, at Christian 8 ikke kunne kontrollere den. Da han døde i 1848 - samtidig med revolutionsåret i Europa, hvor borgerskabet rejste sig fra Italien over Frankrig til Centraleuropa - spredte urolighederne sig også til Danmark og hertugdømmerne. Karl Marx talte om "et spøgelse, der går gennem Europa".

Den nye konge, Frederik 7, måtte acceptere en grundlovgivende forsamling. Men gennem forskellige forviklinger endte den danske helstat i en borgerkrig mellem dansksindede og tysksindede - Treårskrigen 1848-1850.

London-traktaten i 1852 bekræftede helstatens fortsatte eksistens, men de grundlæggende problemer forblev uløste. Junigrundloven fra 1849 var en liberal forfatning for Danmark, men gjaldt ikke for hertugdømmerne. Gentagne forsøg på at skabe en fællesforfatning i 1850'erne strandede på slesvig-holstensk modstand.

Situationen var paradoksalt: Danmark havde en demokratisk grundlov - selvom kun cirka 15% af befolkningen havde stemmeret, og kvinder var udelukket, var det efter datidens standarder en meget demokratisk forfatning - mens hertugdømmerne forblev under enevældigt styre.

Junigrundlovens radikale karakter

Junigrundloven blev faktisk mere liberal, end den behøvede at være. En konservativ bølge fejede over Europa allerede i 1849, samme år som grundloven blev vedtaget. Men i Danmark fik forfatningen lov til at blive meget liberal, netop fordi der rasede krig i Jylland. Kompromisvilligheden blandt de konservative i den grundlovgivende forsamling var større, end den ellers ville have været. Krigen påvirkede således direkte forfatningens indhold i demokratisk retning.

Forfatningskampen i 1850'erne

Kompromisvilligheden var derimod ikke stor i 1850'erne. Forsøg på at forhandle en fællesforfatning for Danmark og de tre hertugdømmer (Slesvig, Holsten og Lauenburg) strandede på urimelige krav. Slesvig-holstenerne krævede, at Lauenburgs 50.000 indbyggere skulle veje lige så tungt i rigsdagsrepræsentationen som Danmarks 1,5 millioner indbyggere.

Hertugdømmerne stillede systematisk krav, der gjorde enighed umulig. Danmark førte en hård linje, men hertugdømmerne "stak kæppe i hjulet" hver gang man nærmede sig enighed. Begge parter bar ansvaret for det kompromisløse klima.

Fra dansk side blev man til sidst træt af dette dødvande. Man valgte at lade Holsten og Lauenburg "sejle deres egen sø" og i stedet udstrække junigrundloven fra 1849 til at gælde hele hertugdømmet Slesvig.

Novemberforfatningen 1863 og vejen til krig

Dette forsøg i 1863 - Novemberforfatningen - stred mod London-traktatens bestemmelser fra 1852. Den stred også mod Ribebrevets løfte fra 1460 om, at Slesvig og Holsten skulle være "for evigt udelte". De forfatningsmæssige spørgsmål udløste den Anden Slesvigske Krig i 1864. Se appendiks A3.

Den kløgtige preussiske politiker Otto von Bismarck manøvrerede Danmark ud i krigen. Danmark var heller ikke særlig forhandlingsvillig. Dog skal det nævnes, at den danske leder D.G. Monrad i januar 1864 tilbød at ophæve Novemberforfatningen for at undgå krig. Preussen og Østrig-Ungarn svarede, at dette kun kunne accepteres, hvis det skete inden for 48 timer - en i praksis umulig frist, der ville have krævet et statskup.

Danmark viste således forhandlingsvilje selv i ellevte time, men Preussen var interesseret i krig. Begge parter havde ført aggressiv politik og var villige til konflikt. Billedet af Monrad som "rablende nationalistisk fantast" er misvisende - han forsøgte faktisk at trække sig tilbage før krigens udbrud.

Nederlaget 1864 og konsekvenserne

Krigen endte med dansk nederlag både på slagmarken og ved forhandlingsbordet. Fordi Danmark nægtede at dele Slesvig, mistede man alle tre hertugdømmer. I stedet for "Danmark til Ejderen", som de nationalliberale havde krævet, fik man et Danmark til Kongeåen ved Kolding. Staten var amputeret, og mange tvivlede på, om den overhovedet kunne overleve.

Omkring 200.000 dansksindede skulle fra 1871 leve i det nye tyske kejserrige. De havde ikke altid en nem tilværelse og blev indkaldt til tysk krigstjeneste, hvor en del faldt. Samtidig blev dansksindede dog repræsenteret i det tyske politiske system og kæmpede den danske sag inde fra Tyskland - en situation, der fortsatte frem til Genforeningen.

Konservativ reaktion: Grundlovsændringen 1866

I den danske småstat efter nederlaget kom der en grundlovsændring i 1866, som må betegnes som en konservativ vending. Nationalismens sammenstød med helstaten havde ført til demokratisk fremskridt i form af junigrundloven 1849, men også til katastrofal krig og tab af territorium. Hvordan balancen mellem demokrati og konservatisme udviklede sig i årene efter 1864, og hvordan de dansksindede i Slesvig levede under tysk styre frem til Genforeningen i 1920, blev bestemmende for det moderne Danmarks politiske kultur og nationale selvforståelse.

4.

Nordslesvig under tysk styre 1864-1918: Undertrykkelse, modstand og håb om selvbestemmelse

Indledning: Folkehjem i Åbenrå - et verdenshistorisk sted

Den 17. november 1918, blot seks dage efter våbenstilstandens ikrafttræden på Vestfronten, stod den dansksindede politiker H.P. Hansen på balkonen til [Folkehjem](#) i Åbenrå og holdt en historisk tale for en tusindtallig forsamling. Her fremlagde han Åbenrå-resolutionen, der krævede en folkeafstemning i Nordslesvig baseret på princippet om folkenes selvbestemmelsesret. Forskellige zoner skulle stemme om, hvorvidt de ønskede at tilhøre Tyskland eller Danmark fremover.

Denne proklamation blev et vendepunkt i den dansk-tyske grænsekonflikt. Stedet foran Folkehjem i Åbenrå blev dermed vidne til en begivenhed af verdenshistorisk betydning - et eksempel på, hvordan en etnisk konflikt kunne løses på nogenlunde fredelig vis gennem demokratiske midler. H.P. Hansen, som sad i den tyske rigsdag, havde kort forinden fremsat kravet om en folkeafstemning i rigsdagen i Berlin. Hans budskab fra Åbenrå blev næsten fuldstændigt indfriet.

To parallelle historier: Danmark og Nordslesvig efter 1864

Efter det katastrofale nederlag i 1864 fulgte to parallelle, men indbyrdes forbundne udviklinger: Den politiske kamp i det amputerede Danmark og det dansksindede mindretals kamp for at bevare sin identitet under tysk styre. Fredstraktaten i Wien i oktober 1864 rev ældgamle bånd over. En million mennesker og en tredjedel af rigets territorium - den mest velstående del - gik tabt.

I Nordslesvig udviklede der sig en særlig regional kultur som følge af presset fra de preussiske myndigheder. Paradoksalt nok forstærkede undertrykkelsen den dansksindede identitet og skabte traditioner, der lever videre den dag i dag. Samtidig gennemgik Danmark selv en langvarig transformation fra enevældig multikulturel fyrstestat til liberalt, demokratisk og etnisk homogent monarki - en proces, der begyndte i første halvdel af 1800-tallet og først afsluttedes omkring 1920.

Grundlovs krisen og det konservative tilbageslag

Efter 30. oktober 1864, da Danmark officielt afstod Slesvig, Holsten og Lauenburg til Preussen og Østrig, stod landet med et forfatningsmæssigt problem: To grundlove eksisterede side om side - junigrundloven fra 1849 og novemberforfatningen fra efteråret 1863, der havde udløst krigen. Novemberforfatningen var nu irrelevant, da den skulle gælde for Slesvig, som ikke længere var dansk.

Løsningen blev den gennemsete grundlov af 28. juli 1866, der markerede et konservativt tilbageslag sammenlignet med den liberale grundlov fra 1849. Den nye konge, Christian 9, var konservativ og fandt mange elementer i novemberforfatningen fornuftige. De nationalliberale, der havde presset den liberale forfatning igennem i 1849, stod nu som ansvarlige for den betændte grænsesituation og blev politisk marginaliserede.

Den nye grundlov gav kongen magt til at udpege en stor del af medlemmerne i Landstinget - det danske overhus. Landstinget blev det dominerende kammer, og dette udløste en langvarig forfatningskamp mellem partierne Højre og Venstre. Højre dominerede gennem Landstinget, mens Venstre dominerede Folketinget. Konflikten blev først løst i 1901 med systemskiftet.

Provisorietiden: Estrup og forfatningskampen

I flere årtier kunne liberale partier have flertal i Folketinget uden at få regeringsmagt, fordi kongen tolkede grundloven bogstaveligt og udpegede ministre efter eget skøn. For os i dag fremstår dette åbenlyst urimeligt, men samtidens konservative mente, at netop de nationalliberales folkestyre havde ført til katastrofen i 1864. Forstandige, vise, formuende mænd - gerne godsejere - var bedst egnede til at lede landet.

Statsminister J.B.S. Estrup, af den gamle godsejerskole og udpræget konservativ, regerede fra start-1880'erne til 1894 uden flertal i Folketinget. Med opbakning fra Landstinget og kongen pressede han love igennem ved provisorisk lovgivning - en nødforanstaltning normalt forbeholdt kriser, naturkatastrofer eller krigstilstand. Hans argument var truslen fra Tyskland.

Venstre indførte "visnepolitik" fra 1881, hvor de lod Estrups forslag visne i udvalgene. Men Estrup kunne stadig regere. Han indførte det blå gendarmkorps for at opretholde ro og orden, mens skytteforeninger rustede op - Danmark balancerede på randen af borgerkrig.

Den sikkerhedspolitiske debat var central. Højre med Estrup ønskede at befæste København, da man ikke kunne forsvare hele landet mod en stormagt. På den modsatte fløj stillede Venstre med Viggo Hørup spørgsmålet: "Hvad skal det nytte?" Var det ikke bedre at satse på kulturel modstand end på en forældet fæstningsring?

En tredje position kom fra skytteforeningerne - en slags "vigilante"-bevægelse efter amerikansk forbillede, hvor almindelige borgere var bevæbnede og kunne danne militser. De talte om at "bygge et Dannevirke i danskernes hjerter" - et folkeforsvar baseret på individuel national vilje. De konservative så dette som en trussel mod statens magtmonopol.

Systemskiftet 1901 og den tyskervenlige linje

Først i 1901 kom der en løsning på forfatningskampen med systemskiftet, der knæsatte nye parlamentariske principper: En regering kunne ikke have et flertal imod sig. Dette blev et uformelt princip, først senere skrevet ind i grundloven.

Systemskiftet ændrede også udenrigspolitikken. Radikale regeringer indførte "den tyskervenlige linje" - Danmark skulle indrette sin politik efter Tysklands ønsker for at undgå konflikt. Man levede i Tysklands skygge som nabo til datidens supermagt. Dette kunne virke underdanigt, men svarer til Danmarks senere tilpasning til NATO og USA. Realismen dikterede, at konfrontation med Tyskland skulle undgås for enhver pris.

Paragraf 5: Håbet om afstemning

Samtidig med Danmarks indre forfatningskamp udspillede dramatiske begivenheder sig syd for Kongeåen. I 1866 udbrød der krig mellem de tidligere allierede Preussen og Østrig om kontrollen med Slesvig-Holsten. Efter Preussens hurtige sejr i sommerfelttaget 1866 indgik man fred i Prag. Her fik Østrig indført paragraf 5, medieret af den franske kejser Napoleon 3.

Paragraf 5 fastslog, at Østrig overlod Holsten og Slesvig til Preussen, "dog således at befolkningen i de nordlige distrikter af Slesvig skal afstås til Danmark, når den ved fri afstemning til kende giver ønsket om at blive forenet med Danmark."

Dette var progressive tanker i 1866. Men bestemmelsen var vag - hvad var "de nordlige distrikter"? Det fortønde sig i Tøndermarskens tåger. Alligevel gav det de dansksindede nordslesvigere håb. Napoleon 3 støttede afstemningen, og en løsning syntes muligt.

Men i 1870 gik Preussen i krig med Frankrig. Danmark overvejede kort at deltage, men valgte at vente og se - heldigvis, for Frankrig tabte katastrofalt. Napoleon 3 blev taget til fange - en langt værre skæbne end den danske konge i 1864, der trods alt havde besøgt skanserne.

Fransk nederlag betød begravelsen af håbet om militær revanche mod Tyskland. Georg Brandes' forelæsninger "Hovedstrømninger i det 19. århundredes litteratur" i efteråret 1871 kan ses som symbol på, at den sidste danske nationalromantik var begravet. Nu måtte man være realister.

I 1878 begravde det nyetablerede tyske kejserrige og Østrig paragraf 5 i en ny traktat. Nordslesvigerne kunne ikke længere håbe på en afstemning om deres nationale tilhørsforhold.

Germaniseringspolitikken og dansk modstand

Efter 1878 indledtes en tiltagende hårdhændet germaniseringspolitik over for det danske mindretal. Otto von Bismarck havde i 1867 lovet, at slesvig-holstenerne nok skulle få lov at beholde deres sædvaner. Men løftet var tomt. Slesvig-Holsten blev ikke den selvstændige stat under Det Tyske Forbund, som man havde håbet - i stedet blev det en randprovins i det enorme kejserrige, der efter 1870-71 også omfattede Alsace-Lorraine.

For det dansksindede mindretal blev situationen sværere. Efter 1878 indså man, at indlemmelse i Danmark ikke var inden for rækkevidde. Nu handlede det om at beskytte dansk identitet, kultur og sprog. I 1880'erne opstod

talrige foreninger, især Foreningen til det danske sprogs bevarelse i Nordslesvig - normalt kaldet Sprogforeningen. Op mod Første Verdenskrig oprettede de biblioteker i Slesvig.

Samtidig tvang tyskerne tysk sprog ind i skolerne. I december 1888 blev det bekendtgjort, at al undervisning fra 1889 skulle foregå på tysk, med undtagelse af fire ugentlige religionstimer. Sprogforeningen blev livsvigtig, og man afholdt sangmøder, hvor dansk kultur bevaredes gennem sang.

H.P. Hansen var medstifter af Vælgerforeningen, der skulle sikre dansk politisk repræsentation i Berlin. Danske stemmer skulle koncentreres om samme kandidater for at varetage mindretallets interesser i den tyske rigsdag. Stemmekort viser, at det dansksindede område nogenlunde fulgte den nuværende grænse, plus at Flensborg på dette tidspunkt overvejende stemte på dansksindede kandidater.

Tyskerne flyttede bevidst tyskere op i Nordslesvig for at fortyske regionen og indførte værnepligt. Tallene fra Haderslevområdet viser dog få indkaldelser til den tyske hær - mange dansksindede emigrerede til Danmark eller den nye verden for at undgå at blive del af den tyske stat.

Det tyske kejserrige: En supermagt

Tyskland var på dette tidspunkt datidens supermagt - økonomisk, videnskabeligt, militært og kulturelt. Det var Europas mest driftige område, der konkurrerede med Storbritannien industrielt og kunne hamle op med alle store kulturnationer inden for litteratur og musik. Videnskabeligt kom næsten alle store opfindelser fra Tyskland.

Militært var tyskerne tilsyneladende uovervindelige - de havde besejret Danmark, Østrig og Frankrig. Man talte om "Pax Germanica" efter forbillede af "Pax Romana". Som Bismarck erklærede: "Vi tyskere frygter Gud, men intet andet." Denne selvtilfredshed kunne virke arrogant, men Tyskland var reelt Europas dominerende magt.

Köller-tiden: Undertrykkelsens højdepunkt

Presset på det danske mindretal kulminerede fra 1897, da Slesvig-Holsten fik en ny overpræsident: Ernst Matthias von Köller. Med sit karakteristiske wilhelminske hvide fuldskæg og snurrebar, overlæsset med medaljer og borgmesterkæder, repræsenterede han den tysk-begejstrede slags politiker, der ikke var venligt indstillet over for dansksindede.

Köller havde tidligere opereret i Alsace-Lorraine mod de fransktalende og støttet lovgivning mod tyske socialdemokrater. Som politisk leder i Slesvig-Holsten, udpeget af kejseren, forfulgte han aktivt det danske mindretal.

Han startede med at udvise flere hundrede danske statsborgere og "optanter" - personer, der havde levet i området før 1864, men forblevet danske undersåtter på preussisk territorium. Forældre, der sendte børn på efterskole i Danmark, blev truet med at miste forældremyndigheden. Offentligt ansatte dansksindede blev fyret, hvis de var medlemmer af foreninger, der støttede dansk sprog og kultur.

I Sønderborg truede han med at udvise alle danske i området, hvis ikke børn kom hjem fra danske skoler. Men danskerne gav ham den kolde skulder - de vidste, at masseudvisninger ikke kunne gennemføres. Alligevel nåede han at udvise op mod tusind personer.

Paradoksalt virkede Köllers politik mod sin hensigt. Han forstærkede sammenholdet blandt dansksindede og skærpede modsætningerne mellem dansk og tysk. Ikke kun i Danmark, men i hele Europa fik man øjnene op for mindretallets situation. Kritiske røster blev højere, og Köller måtte gå af i begyndelsen af 1900-tallet efter relativt få år som overpræsident.

Dansk solidaritet

I Danmark var solidariteten med de dansksindede syd for grænsen enorm. I de politisk ophedede tider var der få ting, man kunne samles om - men medfølelse med de undertrykte danskere i Nordslesvig var én af dem. Solidariteten var ikke kun moralsk, men også økonomisk gennem omfattende indsamlinger.

Tyskland respekterede heller ikke de slesvig-holstenske juridiske traditioner. I 1900 indførtes den tyske privatret, bürgerliches Gesetzbuch, der afløste Jyske Lov i Slesvig. Dog blev visse elementer fra Jyske Lov ført videre og lever faktisk stadig i tysk lovgivning i Slesvig-Holsten i dag. Men hovedbudskabet var klart: Preussen forsøgte fuldt ud at assimilere de tidligere danske hertugdømmer.

Nationalstatens problem med minoriteter

Dette illustrerede et grundlæggende problem ved de nationalstater, der opstod i 1800-tallet: De havde enormt svært ved at rumme minoriteter. Dette er et kompleks, nationalstater i høj grad stadig kæmper med.

Danskerne i Slesvig led under det, men det samme gjorde polakker i det tyske rige og fransktalende i Alsace-Lorraine. Mange love rettet mod nordslesvigerne var faktisk primært møntet på polakkerne, men gjaldt også danskerne.

Første Verdenskrig: Katastrofe og mulighed

I 1914 kom den allermest alvorlige katastrofe for de dansksindede nordslesvigerne: Første Verdenskrig. 26.000 nordslesvigerne måtte deltage, og 6.000 faldt - mange andre blev såret. I krigens helvede blev de sat på med mistro af tyske officerer og sat til særligt farlige opgaver. De havde mindre orlov end tyske soldater - en form for chikane, der skulle forhindre mytteristemning hjemme i de dansksindede provinser.

Alligevel gjorde de dansksindede nordslesvigerne deres pligt. H.P. Hansen erklærede ved krigsudbruddet: "Ligeså energisk som de danske nordslesvigerne altid har krævet deres statsborgerlige rettigheder respekteret, ligeså samvittighedsfuldt vil de opfylde deres statsborgerlige pligt i disse alvorlige tider."

Mytterifrekvensen blandt dansksindede var meget lav - formentlig fordi de vidste, at hvis de gjorde deres pligt, og Tyskland tabte, ville de allierede magter bagefter stille sig mere mildt over for krav om at vende tilbage til Danmark. Det handlede om at bevare troværdigheden for senere at kunne høste fordele.

Katastrofen åbnede en mulighed.

November 1918: Håbet genfødt

I efteråret 1918 brød det tyske kejserrige sammen efter fire års ødelæggende krig. Matroser, der skulle sendes ud i Nordsøen for at beskytte Tysklands ære, gjorde mytteri - de vidste, krigen var tabt, og nægtede at blive kanonføde. Mytteriet spredte sig til store dele af det tyske samfund, og Tyskland måtte kaste håndklædet i ringen.

H.P. Hansen vidste, at krigsnederlaget var uundgåeligt. Allerede 23. oktober 1918 stillede han sig op i den tyske rigsdag og rejste spørgsmålet om det danske mindretal i Nordslesvig. Han fik en indrømmelse fra den nye regeringsleder, prins Max af Baden - et gennembrud.

H.P. Hansen tog tilbage til Slesvig. Blot en uge efter våbenstilstandens ikrafttræden den 11. november vedtog man Åbenrå-resolutionen. På

balkonen til Folkehjem i Åbenrå fortalte H.P. Hansen den tusindtallige forsamling om planerne for en afstemning om Nordslesvigs fremtid.

Princippet om folkenes selvbestemmelsesret - en ny tanke i international politik - skulle anvendes. Efter over et halvt århundrede under tysk styre åbnede der sig pludselig en mulighed for, at nordslesvigerne selv kunne bestemme deres skæbne. Vejen mod Genforeningen var banet.

5.

Genforeningen 1920: Folkeafstemninger, politisk krise og ny grænse

Indledning: Ved den gamle grænse

Ved en lille bæk nær Christiansfeld, syd for Kolding, løb Danmarks grænse fra 1864 til 1920. I dag krydser en hovedvej stedet uden bemærkning, men dengang var der kontrolposter på begge sider af vandløbet. Den gamle grænsekro med kongeligt privilegium og Dannebrogssflag i toppen husede danske toldvagter, mens tyske vagter holdt til i toldhuset få hundrede meter længere sydpå. Langs bækken patruljerede danske grænsegendarmer og holdt øje.

Det var ved denne grænsekro, at kong Christian 10 til hest passerende ind i det nye land den 10. juli 1920 - en symbolsk handling, der markerede Genforeningen. Men vejen dertil var hverken lige eller enkel. Genforeningen kastede Danmark ud i landets værste forfatningsmæssige krise siden de Slesvigske krige og bragte monarkiet tættere på afskaffelse, end det nogensinde har været før eller siden.

Europa i kaos 1918-1920

For at forstå Genforeningen må man forstå den kaotiske europæiske situation efter Første Verdenskrigs afslutning. I efteråret 1918 stod det klart for Tyskland, at selvom de havde påført de allierede store tab, var underlegenhed uundgåelig. Tyskland kæmpede nu mod Frankrig, Storbritannien og USA, efter at have besejret Rusland.

I tyske flådebaser planlagde man et sidste, afgørende slag. Højsøflåden, som ikke havde kæmpet meget sammenlignet med landhæren, skulle gå ned med ære. Men sømænd, der skulle ofres blot for at bevare Tysklands

ære, gjorde mytteri. Mytteriet spredte sig til soldater og arbejdere i hele Tyskland. Den 11. november klokken 11.00 måtte våbenhvile indgås.

Kejser Wilhelm II abdicerede og flygtede til Holland. En ny regering overtog magten, mens Tyskland balancerede på randen af borgerkrig og revolution. Mange frygtede, at kommunismen ville sprede sig fra Rusland til Tyskland.

Det europæiske kaos

Perioden 1918-1920 var præget af voldsom uro overalt i Europa. I Rusland rasede borgerkrig mellem kommunister og "de hvide" - ekstremt blodig med millioner af døde. Konflikten fortsatte til 1923, visse steder helt til 1934. Finland oplevede måneder med borgerkrig i 1918. Den russisk-polske krig 1919-1920 var ligeledes brutal.

Social uro prægede Tyskland og Østrig. I Ungarn eksisterede en kortvarig kommunistisk republik under Béla Kun fra marts til august 1919, hvilket nærede rygter om en jødisk-kommunistisk sammensværgelse. Ungarn blev hårdt straffet ved fredsforhandlingerne og mistede store territorier til Rumænien.

November revolutionen i Tyskland 1918 var ved at udvikle sig til en kommunistisk revolution i januar 1919 – Spartakusopstanden. Tyske socialdemokrater indgik alliance med borgerlige og højreorienterede frikorps, der slagtede kommunister på gaderne. Rosa Luxemburg og Karl Liebknecht blev myrdet. Man afværgede kommunistisk magtovertagelse, men metoderne var uskønne.

Selv i Danmark frygtede man opstand. I 1918 var der kommunistisk oprør ved børsen i København. Litteraturen afspejlede frygten - Tom Kristensens "Livets Arabesk" fra 1920 skildrer revolution i det københavnske nordvestkvarter.

Det var i disse heftige tider, sønderjyderne og den danske regering måtte manøvrere.

H.P. Hansen: Den førende skikkelse

Den centrale aktør var H.P. Hansen, repræsentant for det danske mindretal i Slesvig og den førende i den danske bevægelse. Han var uddannet fra Askov Højskole, Københavns Universitet og universitetet i Leipzig. Tyskerne stolede ikke på ham - han var idømt tre måneders fængsel for højforræderi.

Hansen havde revitaliseret den nordslesvigske skoleforening, der kæmpede mod det preussiske sprogtryk. Han var aktiv i nordslesvigske sparekasser og virksom i kampen for at bevare nordslesvigsk identitet.

Den 23. oktober 1918 rejste H.P. Hansen i den tyske rigsdag kravet om folkeafstemning om det nationale tilhørsforhold i Slesvig. Han fik indrømmelse fra den nye rigskansler, prins Max af Baden, der netop var tiltrådt for at forhandle våbenhvile med de allierede. Max af Baden ville måske tækkes de allierede og satte ikke sig på hælene.

Interessant nok var det ikke den danske regering, der først satte spørgsmålet på dagsordenen - det var en person bosiddende i det stadig tyske område og den tyske regeringschef. Den danske regering lurepassede.

Den danske regerings forsigtige linje

H.P. Hansen forsøgte at råbe København op, men regeringen foretrak, at det danske mindretal selv førte sagen. Der var gode grunde: Danmark havde fået brændt nallerne i 1864 og var bange for at provokere Tyskland. Hvis man udfordrede tyskerne, kunne det om ti år sætte landets eksistens på spil. Man ville heller ikke risikere at få for stort et tysk mindretal ind i staten igen - erfaringerne fra før 1864 havde vist, hvor galt det kunne gå.

Ræsonnementet var: Tyskland lå ganske vist i knæ i 1918-1919, men sådan ville det ikke nødvendigvis blive ved med at være. Da fredsforhandlingerne begyndte i Versailles - slottet nær Paris - ønskede den danske regering ikke at deltage. Man frygtede, at forhandlingerne fra især fransk side ville bruges til at tryne Tyskland, så Danmark fik for store fordele og blev tyskernes fjende.

Danmark ville hellere have en direkte aftale med Tyskland, som begge parter kunne anerkende. Men de sejrende magter, Storbritannien og Frankrig, var ikke interesseret i, at Danmark skulle indgå separate aftaler. Tyskland lå ned, og Danmark kunne ikke få lov at lade være med at "sparke" til dem. Frankrig og Storbritannien bad direkte om, at danskerne skulle deltage i "steningen" af det slagte Tyskland.

Spørgsmålet var - og er stadig til debat - om den danske regering var for forsigtig. Det var en radikal regering med Peter Munch og Erik Scavenius, kendt for at følge "den tyske linje" i udenrigspolitikken. Mange mente dengang og siden, at man var alt for tyskvenlig og forsigtig. De radikale var uenige, og spørgsmålet skulle udløse en voldsom politisk krise.

Åbenrå-resolutionen og grænsespørgsmålet

En ting var at opnå enighed om folkeafstemning - en anden var de praktiske omstændigheder. Den 17. november 1918, en uge efter våbenstilstand på Vestfronten, mødtes repræsentanter for det danske mindretal i Folkehjem i Åbenrå. De aftalte, hvordan afstemningen skulle foregå, og H.P. Hansen holdt stor tale fra balkonen til forsamlingen.

De besluttede, at afstemningszonen skulle følge den såkaldte Clausen-linje. H.V. Clausen havde i 1890'erne vandret rundt i Slesvig for at undersøge sproggrænsen mellem dansk og tysk. Han offentliggjorde kort med en delingslinje, der nogenlunde fulgte, hvor grænsen i dag går - fra syd om Tønder til nord om Flensborg.

Men Clausen havde faktisk offentliggjort forskellige kort. Det første fra 1891 lod grænsen gå nord om Flensborg. Dette gjorde mange danskere sure - de mente, grænsen skulle gå syd om byen. I 1901 lod Clausen grænsen stoppe ved Flensborg uden at tage stilling til byens tilhørsforhold.

Der var god grund til usikkerheden. Omkring 1864 var Flensborg formentlig præget af en dansksindet befolkningsdel, men i 1870'erne, 80'erne og 90'erne rykkede mange tysktalende til byen på grund af industrialiseringen. Byen voksede med tilflyttere udefra - tyskere. Omkring 1891 var det usikkert, hvor mange der var dansksindede versus tysksindede. Man lavede ikke opgørelser, da byen var under tysk styre, som selvfølgelig gik ud fra, at Flensborg var tysk.

H.P. Hansens vanskelige valg

H.P. Hansen tog en forsigtig linje: Flensborg skulle ikke med i Nordslesvig. Der boede 60.000 mennesker i byen, nok til at kunne tippe afstemningen i den nordlige zone, hvis den var med. For mange tyskere kunne skubbe procentdelingen i tyskernes favør.

Dog tog man Tønder med, selvom byen var overvejende tysksproget. Der boede kun 5.000 i Tønder, og Hansen regnede med, at man kunne overkomme det tyske mindretal inden for et par generationer. I Flensborg var der for mange til, at det kunne udvikle sig til sikkerhedsrisiko for Danmark.

Da Hansen tegnede grænsen med Tønder inden for afstemningszonen, vidste han godt, der var mange tyskere der. Men han vurderede, de var så få, at de ikke ville påvirke det samlede resultat for hele Nordslesvig. Samtidig

vurderede han, man kunne rumme disse få tusind tysksindede efter genforening. Det ville man ikke med det store tyske mindretal, der ville komme med Flensborg.

Dette kan ses som en form for "Gerrymandering" - at tegne grænser for at påvirke stemmeresultatet. Selvom man kan argumentere, at Hansen manipulerede til dansk fordel, var mange utilfredse med ham.

Tre bevægelser: Åbenrå, Flensborg og Dannevirke

Der eksisterede ikke én dansk holdning, men tre bevægelser:

Åbenrå-bevægelsen med H.P. Hansen ønskede afstemning i Nordslesvig uden Flensborg.

Flensborg-bevægelsen accepterede Hansens grænsedragning, men ville have Flensborg med af "historisk principielle årsager". Selvom man gik ind for folkets selvbestemmelse, skulle der laves undtagelse for Flensborg, fordi det historisk var dansk. Nogle henviste til en afstemning i 1867, hvor man kunne aflæse dansk versus tysk stemmeafgivelse - man skulle vende uret tilbage til før 1864 og se bort fra tysk "indvandring" siden.

Dannevirke-bevægelsen var den mest rabiate. De ønskede ikke grænsen til Ejderen, men næsten - ved Dannevirke. Det ville inkludere byen Slesvig i Sydslesvig. Få nationalrabiate danskere støttede dette, men stærke internationale kræfter gjorde - især franskmændene.

Versailles og den tredje zone

I Versailles ville franskmændene gøre livet så surt for tyskerne som muligt. De lagde pres på for at lave en tredje afstemningszone helt ned til Dannevirke.

Men den danske regering, efter at have lurepasset meget i Versailles, sagde til sejrherrene, at man ikke ønskede denne tredje zone med i afstemningen. Dette var ikke kun undseelse - det var også frygt for at brænde nallerne om ti år og lægge sig ud med tyskerne.

Danmark frygtede især en afstemning i den tredje zone på grund af den store nød i Tyskland efter krigen. I Tyskland sultede folk næsten. Der var ikke brændsel om vinteren - folk frøs. Tysksindede i Sydslesvig kunne tænke: "Det kan være, jeg føler mig tysk, men der er mere styr på tingene i Danmark. Der er masser af flæsk i Danmark. Jeg kan få noget at spise og brændsel til varme. Jeg stemmer dansk."

Men den type borgere ønskede den danske regering ikke ind i den homogene nationalstat, man var ved at skabe.

Stemmeretsspørgsmålet

Næste spørgsmål var, hvem der havde stemmeret. Tyskerne kunne jo ikke bare flytte til og stemme - det ville være snyd, mente danskerne. Man enedes om, at folk, der havde boet i området siden 1. januar 1900, kunne stemme. Flyttede man til i 1902 og arbejdede i Flensborg eller Åbenrå - "too bad", ingen stemmeret.

Man kunne også stemme, hvis man var født i området, men senere udvist af tyske eller danske myndigheder før 1864. Dette favoriserede klart Danmark - mange var landsforvist omkring 1900.

Men der var også bestemmelser til tysk fordel. Tyske arbejdere, der blot i en periode havde arbejdet i Slesvig før 1900, havde stemmeret - selv hvis de boede et helt andet sted i Tyskland og kun havde arbejdet der få måneder. Både tysk og dansk side gjorde alt for at få disse vælgere bragt til området.

Man nåede frem til en nogenlunde rimelig afvejning - de to siders fordele gik cirka lige op.

Afstemningerne forberedes

I januar 1920 rømmede tysk militær området, og franske og britiske tropper rykkede ind som sikkerhedsstyrker og politi. Den tyske befolkning opfattede det som besættelse, danskerne som befrielse.

Valgkampen begyndte med intensive plakato­pslag - nationalsindet plakatkunst af høj kvalitet, om end med aggressive budskaber.

10. februar 1920: Zone I stemmer

20. februar var der afstemning i den nordlige zone efter H.V. Clausens grænse - syd om Tønder, nord om Flensborg. Vejret var forfærdeligt, men det holdt ikke folk hjemme. Valgdeltagelsen var over 90 procent.

Nogle stemte ikke - religiøse mennesker, der mente deres forhold til Gud stod over nationale tilhørsforhold. Men 90 procent stemte, og næsten 75 procent stemte for tilknytning til Danmark.

Langt de fleste danske stemmer kom fra landet. I byerne var der hovedsageligt tysk flertal - i Tønder, Åbenrå, Sønderborg og Tinglev. Men da man stemte "en bloc", kom disse områder med til Sønderjylland.

H.P. Hansen udtalte om situationen: "Der kommer nogle tyskere inden for rigets grænser, men Danmark vil kunne opsluge det inden for et par menneskealdre. Får vi derimod Flensborg by med, er det ufordøjeligt, og vi må da regne med et varigt tysk sprogområde inden for rigets grænser, som gør hele vores nationale fremtid utryg."

Hansen havde fået, som han ville. Første afstemning var vundet med klart dansk flertal. Jubelen var overvældende blandt dansksindede, mere afdæmpede reaktioner hos tysksindede. Man havde opnået en Bismarck-agtig løsning: Tag ikke alt med det samme, men vælg den løsning, hvor man på sigt kan beholde det vundne.

14. marts 1920: Zone II skuffer

Der skulle stemmes igen 14. marts i Mellemlesvig. Modsat 20. februar var vejret nu strålende, men afstemningen gik ikke som dansksindede havde håbet.

Man havde ikke samme muligheder for dataindsamling og meningsmålinger dengang. Danskerne havde fejlet en stor stemning op og forventet, at især Flensborg ville stemme massivt dansk. Men Gallupundersøgelser var ikke udviklede.

De fik en lang næse. Hele 80,2% af stemmerne gik til at forblive i Tyskland. I Flensborg stemte 75% tysk. Hansen-linjen var altså rimelig præcis.

I mellemzonen stemte man ikke "en bloc", men sognevis. Man kunne få enkelte sogne med til Danmark, men ikke én eneste kreds i Mellemlesvig havde dansk flertal. Nogle øer syd for Sild havde dansk flertal, men lå ikke ved grænsen - de kom ikke med.

Clausen-linjen, som H.P. Hansen havde advokeret for, var rimeligt præcis ramt. Danskerne fik med, hvor der var flertal.

Påskekrisen: Danmark på randen af republik

Afstemningsresultatet i Mellemlesvig, hvor selv Flensborg fik enormt tysk flertal, kom som chok for mange danskere, der havde regnet med dansk flertal. Af "historisk principielle årsager" ville de have Flensborg med og ønskede Mellemlesvig sat under international allieret kontrol for senere folkeafstemning i håb om vindskifte.

Regeringen nægtede. Og så bragede det løs.

Danmark havde en konge, Christian 10, mere villig til at spille politisk rolle end nutidige monarker. Det var opbrudstid: Aristokratiet havde mistet privilegier ved lensafløsningen i 1919. Partier som Socialdemokratiet og Radikale Venstre var på vej frem. Den konservative konge var måske ikke så begejstret for demokrati.

I grundloven stod, at kongen udnævnte ministrene. Han tog dette relativt bogstaveligt, trods systemskiftet 1901 og ny grundlov 1915. Da statsminister Zahle (radikal) nægtede at gøre Mellemslesvig til international zone og insisterede på at respektere afstemningsresultatet, reagerede kongen: Han afsatte regeringen. Grænsespørgsmålet fik for mindre end 100 år siden kongen til at afsætte regeringen - fuldstændig sindssygt at tænke på. Kongen indsatte sit eget forretningsministerium under Otto Liebe til at føre mod ny folkeafstemning for at sikre Flensborg til Danmark.

Men så brød helvede løs. Socialdemokraterne blev rasende, de radikale ligeså. De ryddede forsiden på deres partiavis: "Kongen vil gøre statskup". Socialdemokrater samledes på Amalienborg Slotsplads. Et øjeblik så det ud til, at kongen måtte gå af - Danmark ville blive republik. Men Thorvald Stauning, den store socialdemokratiske leder, gød olie på vandene. Han balancerede mellem parterne med god kontakt til tyske socialdemokrater, eget bagland og konservative kræfter. Han medierede. Vigtigst var truslen om generalstrejke - alle danske arbejdere ville smide værktøjet og nægte at arbejde. Enormt skadeligt for samfundet. Truslen hang i luften, men Stauning kunne forhindre det samtidig med, at han krævede sit.

Ministeriet Liebe fik kun sidde nogle dage, før kongen måtte afskedige dem igen. Kongen, der havde trådt karakter som handlekraftig, viste sig ret vattet under presset - ministeriet Liebe blev skuffet over hans holdning. Han indsatte ministeriet Friis, der udskrev valg. De radikale tabte stort - straffet af vælgerne for blød politik i Slesvigspørgsmålet. Folkelig opbakning til kongens syn var stor, men regeringen havde nægtet at imødekomme folkestemningen i kongeriget og valgt at respektere resultatet i Slesvig.

Den største vinder var Stauning. Han blev stueren over for konservative kræfter og viste, han kunne kontrollere "de vilde, farlige arbejdere". De radikale tabte, kongen tabte - han havde blandet sig og fået rap over nallerne. Stauning stod tilbage som sejrherre.

Genforeningen: Kongen rider over grænsen

Trods kongens prestigetab lå grænsen fast efter afstemningen 20. februar. I maj måned rykkede danske soldater ind i det nu snart danske Nordslesvig - i princippet en dansk besættelse af Tyskland.

I juni 1920 vedtoges lov om, at Nordslesvig blev del af Danmark. Tidligere havde Nordslesvig været Slesvig - noget andet, som vi har talt meget om. Nu blev det etableret del af det danske kongerige.

I juli begyndte festlighederne. 9. juli underskrev kongen loven om indlemmelse af Sønderjylland i kongeriget Danmark. Når kongen satte sin underskrift, gjaldt loven.

Dagen efter, 10. juli, red Christian 10 på hvid hest over grænsen ved Frederikshøj nær Christiansfeld. Øjeblikket blev forevigt af Politiken-fotografen Holger Damgaard. Det var et følelsesladet øjeblik - kongen kunne ikke holde tårerne tilbage. En tydeligt bevæget konge red ind i det genvundne land.

Episoden med den lille pige

Han "bortførte" faktisk også en pige i ren og skær begejstring. Lige efter han red gennem en stor æresport ved den gamle grænsekro, blev 9-årige Johanne Martine Braren rakt op til ham af sin stedmor for at give ham en blomst.

Kongen misforstod situationen - han troede, han skulle tage hende med på hesten. I sin dagbog skrev han: "Så overvældende var denne modtagelse, at jeg følte mig dybt grebet. Da en lille pige senere rakes op imod mig med en buket blomster, så lagde jeg i det kys, jeg trykkede på hendes pande, al den glæde og taknemmelighed, jeg selv følte. Og da det lille væsen var i mine arme om min hals, havde jeg følelsen af, at jeg havde taget Sønderjylland i mine arme. Nu, da den lille pige tillidsfuldt sad foran mig på hesten..."

Men Johanne Martines adoptivmor fortalte en anden historie (indsamlet af Genforeningsmuseet ved Frederikshøj): "Efter en lille tid så jeg, at Johanne blev angst. Hun kunne ikke se mig og var lige ved at græde. Da måtte jeg bryde igennem menneskemængden og kom så ud til grøften, som jeg løb henad, indtil jeg kom foran toget. Så brød jeg igennem, men blev standset af tre politibetjente, som ville vide mit navn. Da jeg kom frem kaldte jeg Johanne ved navn, men for lutter jubel og hurraråb var det næsten umuligt for hende at høre mig. Straks holdt hesten stille, og jeg løftede hende ned. Idet jeg tog hende ned, sagde kongen: 'Må jeg beholde hende?' Han fik intet

svar, thi da jeg så op i hendes ansigt, afmaledes der en skræk for, hvad mit svar ville bringe."

Den stakkels 9-årige pige var skræmt fra vid og sans. Christian 10 fattede tilsyneladende ikke, at pigen var virkelig bange. Konger har det med at være selvoptagede.

Som om det ikke var nok, faldt kongen faktisk også af hesten senere samme dag ved Haderslev. Han er åbenbart ikke særlig god til at ride. Han gennemførte dog programmet trods smerter - han måtte tage sit "gameface" på og smile til sine nye undersåtter.

H.P. Hansens fravær

En vigtig person var ikke med ved festlighederne: H.P. Hansen. Han var simpelthen ikke velkommen - Flensborg-bevægelsen hadede ham så meget. En mand, der havde været utroligt vigtig for genforeningen, fik ikke lov at være med. Utnemmelighed er verdens løn.

Det var fordi, han var den forsigtige type. Dagen efter, 11. juli, var der kæmpefest på Dybbøl med taler. Der blev det trumfet igennem, at Hansen fik lov at tale. Men 10. juli fik han ikke lov til at modtage kongen og være officiel figur i fejringen.

12. juli nåede kongen ned til den nye grænse, hvor den løber i dag. Der stod danske flensborgere og så slukøret ud på den anden side. Kongen sagde: "Lige så lidt som de glemmer os, glemmer vi dem."

Dette danske mindretal syd for grænsen - og det tyske mindretal nord for grænsen, som protesterede kraftigt mod "en bloc"-afstemningen, især i Tønder - skulle blive vedvarende udfordringer.

Forfatningsmæssige konsekvenser

Før dagens afsnit afsluttes, må de forfatningsmæssige konsekvenser nævnes.

For det første kom grundloven til at gælde for Slesvig - et problem, man havde bakset med i århundreder. Kun Nordslesvig, men der blev dog samme lovgivning som i resten af Danmark, med få undtagelser. Eksempelvis indskrives dåbsattester anderledes i Sønderjylland den dag i dag.

Samtidig havde Island forladt Danmark - kun i personalunion på dette tidspunkt. Det krævede justeringer i grundloven.

Vigtigst: Kongen blev forfatningsmæssigt straffet for sin ageren under påskekrisen. Hans magt blev indskrænket. Kongens ret til beslutning vedrørende landets udenrigs- og forsvarsforhold blev begrænset. Kongen kunne ikke uden rigsdagens samtykke erklære krig, slutte fred, indgå eller ophæve forbund eller handelstraktater, afstå nogen del af landet eller indgå forpligtelse, som forandrede de bestående statsretlige forhold.

Udenrigspolitik, før et aristokratisk anliggende (som udenrigsminister Erik Scavenius gerne så forblive sådan), skulle nu ske i samarbejde med rigsdagen - Folketinget og Landstinget. Dette banede vej for oprettelsen af udenrigspolitiske nævn i 1923 - en slags erstatning for kongens rolle. Enhver siddende regering har pligt til at rådføre sig med udenrigspolitisk nævn, som dækker alle partier i Folketinget.

Den medierende rolle, kongen tidligere havde i udenrigspolitik, overgik til det udenrigspolitiske nævn med parlamentarisk grundlag.

Danmark blev med 1920-ændringen for alvor en nationalstat. Island var røget ud, og stort set alle danskere, der tidligere ikke havde boet i den danske stat, blev del af staten igen. Danmark blev for alvor demokratisk nationalstat med konstitutionelt præg.

Hvorfor ikke republik?

Kongen slap med indskrænkning af magt. Danmark havde aldrig været tættere på republik. Hvorfor blev Danmark ikke republik?

Folk spurgte Stauning. Socialdemokraterne havde været meget kritiske over for monarkiet. Folk som Frederik Borgbjerg var republikaner. Stauning, der havde ageret mere moderat, blev spurgt: Hvorfor vippede vi ikke kongen af pinden?

Ifølge historikeren Jes Fabricius Møller udbrød Stauning: "Nej, ved De hvad? Så havde vi fået I.C. Christensen som præsident." Altså Venstres stærke mand. Det ville en socialdemokrat ikke have. Så ville han hellere have en konge.

Folkeafstemningers problematik

Man fik en demokratisk grænse i Danmark - hurra. Men er folkeafstemninger altid et gode? Man kan manipulere med dem til at lægge grænser - det gjorde man også her en smule.

Hvordan ser det ud med folkeafstemningen på Krim? Catalonien i Spanien? Skotland i Storbritannien? De kan være konfliktoptrappende og forværre kriser snarere end løse dem.

I 2014 var der folkeafstemning i Skotland om at træde ud af Storbritannien og blive selvstændig stat. Skotland er næsten selvstændigt i dag, men følger Storbritannien udenrigspolitisk og er økonomisk afhængigt af England. Resultatet var klart ja til at forblive i Storbritannien, men det viste en ret splittet befolkning.

Hvordan ser det ud nu efter Brexit? Hvis man lavede folkeafstemning i Skotland nu, ville Brexit påvirke det vildt. Hvordan ser det ud om 10-20-100-200 år i Skotland og deres forhold til Storbritannien?

Konklusion: Slut på kriser?

Under alle omstændigheder var det ikke slut med kriser i det dansk-tyske forhold, bare fordi man havde slået en ny streg. Der ville stadig være ballade omkring nationale tilhørsforhold. Der var store mindretal på begge sider af grænsen. Nazister kom til magten i Tyskland i 1933. Tysk besættelse af Danmark fulgte.

Disse udfordringer - det tyske mindretal i Danmark, det danske mindretal i Tyskland og hvordan grænseproblematikken har udfoldet sig gennem de sidste 100 år - er emner for næste og sidste afsnit i serien om Sønderjylland og genforeningen.

6.

Mindretallene og grænsen 1920-2020: Fra konflikt til sameksistens

Indledning: Mere end grænsehandel

For de fleste danskere i dag er grænseregionen først og fremmest kendt for billige sodavand, store poser med slik og favorabelt prissatte øl i grænsehandelsbutikkerne. Men dette område rummer meget mere end forbrugsmuligheder - det er hjemsted for både danske og tyske mindretal, der i over et århundrede har måttet begå sig som minoriteter i hinandens lande.

Historien om disse mindretal - deres kamp for at bevare identitet, deres undertrykkelse og senere anerkendelse - er ikke blot regional historie. Det er

historien om, hvordan Danmark definerede sig selv i det 20. århundrede. For at definere sig selv må en nation have et modbillede, og for Danmark har tyskerne i høj grad udgjort dette modbillede. Måden, Danmark har behandlet sit eget "modbillede" - det tyske mindretal - siger fundamentalt noget om den danske stats karakter.

Fra grænsedragningen i 1920 til i dag har forholdet mellem mindretal og majoritet gennemgået dramatiske forandringer. Fra gensidig chikane og undertrykkelse gennem København-Bonn-erklæringerne i 1955 til nutidige debatter om vejskilte og national identitet - grænselandets historie er dynamisk og stadig relevant.

Tømmermændene efter festen 1920

Sommeren 1920 var én lang festforestilling i Sønderjylland. Men når festen var forbi, ventede realiteterne. Ved at inkorporere Nordslesvig overtog Danmark også forpligtelser - særligt over for de tusinder af nordslesvigere, der havde kæmpet på tysk side under Første Verdenskrig.

6.000 var faldet, men efter enhver krig er det de overlevende sårede, der kræver mest opmærksomhed. Ikke kun fysisk invaliderede med sprængte arme og ben, men især dem med ar på sjælen - det, vi i dag kalder posttraumatisk stresssyndrom. Dette var et kæmpeproblem i 1920'erne.

Den danske statskasse måtte afsætte betydelige summer til psykiske og fysiske krigsinvalidere fra Sønderjylland. I 1925 gik 1,5% af hele statsbudgettet til disse udgifter - et betydeligt beløb, selvom pensionerne ikke var store og kun dækkede dele af modtagernes indtægtstab. Det illustrerer, hvor hårdt mange dansksindede havde lidt efter at have kæmpet på øst- og vestfront.

Danmark forsøgte at få Tyskland til at betale - argumentet var, at det var tyskerne, der havde startet krigen, og det var for Tyskland, disse stakkels invalidere havde kæmpet. Men Tyskland svarede, at Sønderjylland efter folkeafstemningen var blevet dansk - nu var det Danmarks ansvar. Danmark trak det korteste strå og måtte betale. Faktisk fortsatte pensionsudbetalinger helt op i 1990'erne til de sidste overlevende veteraner.

Grænsens ustabile status

Selvom socialdemokratiske ledere i Danmark og Tyskland - Thorvald Stauning og Otto Wels - i 1923 indgik aftale om at respektere grænsen,

forblev den danske regering nervøs for, hvad tyskerne ville gøre, når de kom til kræfter igen.

Der var god grund til nervøsitet: Den tyske regering anerkendte aldrig officielt grænsen fra 1920. Det nærmeste, man kom en anerkendelse, var Wels' personlige erklæring. Ej heller var det let at være dansk mindretal i Weimar-republikken, selvom den ellers var kendt som relativt liberal.

Fra dansk side oprettede man Grænseforeningen i 1921 - en national forening til støtte for det danske mindretal syd for grænsen, både økonomisk gennem skolebygninger og mentalt gennem støtteforeninger over hele Danmark. Grænseforeningen skulle rumme forskellige fløje: Dem, der accepterede 1920-grænsen, Flensborg-bevægelsen, der ville have Flensborg med af "historisk principielle årsager", og endda Dannevirke-danskere, der ønskede stort set hele Slesvig til Danmark.

Fælles for alle var støtten til det danske sprog i Sydslesvig. Man samlede penge ind til skoler, børnehaver og biblioteker - endda bogbusser, der kørte rundt til danske gårde med lån af dansk litteratur. Sydslesvigske børn kom på ferieophold i Danmark. Det Sønderjyske Lotteri støttede aktiviteterne. Konstant skulle det fysisk mærkes, at der var opbakning - for den tyske side gav ikke meget.

Det tyske mindretal i Danmark

Nord for grænsen eksisterede et tysk mindretal - ofte kaldt hjemmetyskere - på omkring 20.000 personer. De oprettede Bund Deutscher Nordschleswiger som modstykke til Grænseforeningen og fik et slesvigsk parti. Siden 1946 har de haft avisen Der Nordschleswiger, i mange år redigeret af den markante Siegfried Matlok, der blev dansk mediers foretrukne kilde til fortolkning af tyske forhold.

Men det tyske mindretal i mellemkrigstiden havde det ikke let. Da nazisterne kom til magten i 1933, fik nazismen hurtigt tag i mindretallet. Under Anden Verdenskrig gik forholdsvis mange tyske nordslesvigere i tysk tjeneste. Den "danske fører" Fritz Clausen kom fra Sønderjylland. Dette styrkede mistilliden mellem dansktalende og tysktalende i området.

Nazismen satte tingene på spidsen ved at erklære, at kun nazister var "rigtige tyskere" - alle uenige var falske tyskere. Dette tvang folk voldsomt til at tage stilling. Ved krigens afslutning i 1945 lukkede Danmark samtlige tyske skoler i Sønderjylland - ikke særlig liberalt, men forståeligt givet stemningen. I årene efter krigen var der et dybt skel - folk afholdt sig fra

omgang med "det forkerte mindretal". På lokalt plan oplevede det tyske mindretal direkte chikane.

Anden Verdenskrig: Paradoksal anerkendelse

Anden Verdenskrig medførte tysk besættelse af Danmark. Paradoksalt nok anerkendte Tyskland ved overfaldet 9. april 1940 den dansk-tyske grænse. Nazisterne forsøgte at opretholde illusionen om, at Danmark var frit, men blot "venskabeligt besat". I erklæringen respekterede Tyskland Danmarks grænser - dermed en de facto-ankendelse af afstemningen fra 1920, udtalt af Hitler selv.

Dette politiske teater var mærkværdigt. Det var et overfald og fratagelse af frihed, men samtidig anerkendte Tyskland grænsen - selv mens de annekterede dele af Polen, Sudeterlandet i Tjekkiet, hele Østrig, Alsace-Lorraine fra Frankrig og områder af Belgien.

Danske nazistiske hjemmetyskere håbede på at komme tilbage til Tyskland. Men det tyske udenrigsministerium afviste: Nordslesvig var for uvæsentligt. Man var mere interesseret i alliance med Skandinavien og måtte opretholde illusionen om venskabelig besættelse. Hjemmetyskerne så skuffede til.

Havde Tyskland vundet krigen, havde de måske taget Nordslesvig - eller hele Danmark. Men den mest bestialske regering i verdenshistorien anerkendte faktisk den dansk-tyske grænse. Ironisk.

Krigen gik hårdt ud over Sydslesvig. Flensborg blev bombet - 15 danske børnehavebørn dræbt i 1943, da amerikanske fly bombede byen. Den sidste tyske leder, Karl Dönitz, havde sit hovedkvarter i Flensborg, hvor han regerede over, hvad der resterede af Det Tredje Rige.

Den tyske øverstbefalende i Danmark, general Lindemann, foreslog at udkæmpe et eksistensslag i Nordslesvig - et af få steder med intakte tyske troppeenheder. Heldigvis skete det ikke.

1945: Stunde Null og nye muligheder

Situationen i 1945 var værre end 1918. Da var Tyskland ikke besat, og hæren ikke slået. Men i 1945 var Tyskland totalt smadret. Fire millioner tyskere var dræbt, hele landet besat af allierede, ingen fungerende infrastruktur, civil administration eller retsvæsen.

I Sydslesvig og Holsten rykkede briterne ind og oprettede besættelseszone. Atter, som efter Første Verdenskrig, var Tyskland i knæ - og grænsen åben for revision.

Briterne tilbød Danmark tre muligheder (september-noten 1946):
Befolkningsudveksling (som mellem Grækenland og Tyrkiet),
folkeafstemning i Sydslesvig eller direkte dansk annektering af området.
Briterne ville gerne aflastes - hvis Danmark tog Sydslesvig, sparede briterne penge og administration.

Danmark lurepassede igen - ligesom efter Første Verdenskrig. Men hjemme begyndte debatten. I 1947 havde Danmark statsminister Knud Christensen fra Venstre, der gerne ville indlemme Sydslesvig. Der var nederlagstraumer at udviske fra 1864, god landbrugsjord at pløje og måske lyst til at straffe tyskerne yderligere for 9. april.

Valget 1947: Sydslesvig som tema

Knud Christensen insisterede på at overveje indlemmelse af Sydslesvig. Socialdemokratiet, Radikale Venstre, DKP og Retsforbundet ville udstede mistillidserklæring - de orkede ikke dårligt forhold til den søndre nabo igen. For mange krige de sidste 100 år.

Christensen udskrev valg 28. oktober 1947. Sydslesvig-spørgsmålet havde bred appel blandt danskerne, og Venstre fik et usædvanligt godt valg - et af få danske valg, der handlede om udenrigspolitik. Men fremgangen var ikke nok til regeringsdannelse. Venstre var afhængig af Radikale Venstre, der nægtede at udvide Danmark sydpå.

Socialdemokratiet gik også frem. Forholdet mellem Venstre og Radikale blev ødelagt. Knud Christensen måtte træde tilbage, og Hans Hedtoft ledede fra 1947 en socialdemokratisk mindretalsregering. Grænsespørgsmålet blev lagt i graven.

Fortsatte spændinger og chikane

Men kampen for mindretallene fortsatte. Chikanen af dansksindede i Sydslesvig var ikke forbi. I den vesttyske forbundsrepublik (BRD) satte man spærregrænsen op til 6% for at forhindre, at det danske mindretal kunne få repræsentation i både Bundestag og den slesvig-holstenske landdag. I Danmark havde man 2% - forskellen var påfaldende.

Omvendt havde Danmark lukket de tyske skoler. Da de genåbnede, var deres eksamensret stærkt begrænset. Forholdene var ikke gode, uafklarede spørgsmål om mindretalsrettigheder på begge sider af grænsen.

Grænseforeningen i Danmark fik omkring 200.000 medlemmer i 1947 - en kæmpe interesseorganisation med enorm opbakning blandt dansksindede

syd for grænsen. Medlemstallet voksede også af humanitære årsager - Tyskland i slutningen af 40'erne var smadret med madmangel og kulde. Meldte man sig ind i danske foreninger, fik man madpakker. Sydslesvigere, der sluttede sig af pragmatiske årsager, kaldtes "Späckdänen" - flæskedanskere - fordi de kun var med for flæsket fra Danmark.

Forholdene mellem dansker og tysker var harske. Nogle ønskede at udvise det tyske mindretal fra Danmark, som man gjorde med tyskere i de nye polske områder. Det blev overvejet - det siger noget om stemningens hidsighed.

Den kolde krig og København-Bonn-erklæringerne

Tingene begyndte at ændre sig i 1950'erne. Tyskland blev opdelt i fire besættelseszoner: Amerikansk, fransk, britisk og sovjetisk. De tre vestlige blev til Vesttyskland (BRD), den østlige til DDR. Da den kolde krig brød ud, fik man brug for Vesttysklands ressourcer som del af NATO.

Danmark var med i NATO fra slutningen af 40'erne. For at Vesttyskland kunne optages, skulle alle NATO-medlemmer acceptere. Danmark kunne nedlægge veto mod tysk medlemskab. Realpolitisk var det ikke i Danmarks interesse, men man kunne bruge muligheden til at få ordnet grænseforhold og få tysk anerkendelse af 1920-grænsen.

I 1955 nåede man frem til København-Bonn-erklæringerne. Simultant i København og Bonn erklærede man rettigheder for de danske og tyske mindretal. 6%-spærregrænsen fjernedes, tyskere fik lov til skoler, og andre støtteforhold sikredes. Samtidig anerkendte Tyskland grænsen.

Man indgik ikke traktat - det ville være indblanding i andre staters interesser. Men med hensigtserklæring løste man problemet gennem tilkendegivelse af respekt for de respektive mindretal.

København-Bonn-erklæringerne er måske ikke berømte, men var afgørende. Her gik både tysk og dansk side ind og sagde, at det er acceptabelt at have andet nationalt tilhørsforhold end majoritetens. Det var progressivt - svært at forestille sig i 1800-tallets aggressive nationalisme, hvor man skulle være dansk for at bo i Danmark eller tysk for at bo i Tyskland.

Dette liberale synspunkt lyste officielt grænsekonflikten og lagde den i graven. Siden har der ikke været officielle konflikter i det dansk-tyske forhold - kun mindre diskussioner om svinehegn og lignende.

Støtte til det danske mindretal

Fra dansk side har man massivt støttet det danske mindretal syd for grænsen. Efter København-Bonn-erklæringerne indså det danske mindretal i Sydslesvig, at grænsen ikke ville rykke. Derfor skulle man ikke arbejde for at flytte grænsen, men for at bevare dansk identitet i Tyskland.

Dette betød bygning af et hav af skoler i hele Sydslesvig i årene efter krigen - først gennem indsamlinger, siden som stort punkt på finansloven. Fra officielt dansk hold støttede man mindretallet. Et udvalg i Folketinget - populært kaldt fem- eller seksmandsudvalget, i dag Sydslesvigudvalget - administrerede en stor pose penge, nu omkring 600 millioner kroner årligt, fordelt til aktiviteter for danske i Sydslesvig.

Men dette gjorde det også til officielt politisk anliggende. Fra politisk hold kunne man tillade sig at stille krav. Sydslesvigudvalget var i mange år præget af konsensus og inviterede endda repræsentanter fra Grænseforeningen med, selvom de ikke var folkevalgte.

Paradigmeskift og Dansk Folkeparti

I begyndelsen af dette årtusind blev spørgsmålet sat på spidsen. Det hang sammen med politisk paradigmeskift i dansk politik omkring årtusindskiftet - især udtrykt ved Dansk Folkepartis vækst.

I sommeren 2001, da kulturkampen stod på de helt høje nagler og andet systemskifte indtrådte efteråret 2001, var Dansk Folkepartis daværende formand Pia Kjærsgaard i Flensborg på invitation fra Sydslesvigsk Forening. Mange blandt det danske mindretal var utilfredse. Især unge fra mindretallet agiterede heftigt mod besøget med plakater og tilstedeværelse på gaden, hvor de gjorde klart, at den danskhed, Pia Kjærsgaard repræsenterede, ikke var deres.

Landdagsmedlem fra Sydslesvigsk Vælgerforening, Anke Spoorendonk, tog afstand. Under besøget kom det til konfrontation mellem Kjærsgaard og de unge på gaden. Hun blev opskræmt og måtte løbe ind i en butik og gemme sig, indtil politiet kom. Nogle mener, hun selv opsøgte konflikten, andre at de unge handlede uden for lovens rammer.

Dette fik konsekvenser for Sydslesvigudvalget. Dansk Folkeparti sørgede for, at en DF'er, Søren Krarup, blev valgt ind. Han brød konsensuskulturen ved at sige, at det ikke handlede om at dyrke dansk identitet blandt mindretallet. Det handlede om at flytte grænsen. Hvis det ikke var mindretallets mål at flytte grænsen, var der ingen grund til at støtte dem fra Folketingets side.

Hvorfor skulle det være dansk anliggende, hvis de boede i Tyskland og ikke ville flytte grænsen?

Ejder-debatten

Det burde ikke overraske, at Søren Espersen, næstformand i DF, i 2017 talte om at rykke grænsen fra 1920. I et interview på DK4 sagde han: "Vi vil gerne have Danmark til Ejderen. Hvorfor skulle vi da ikke ville det? Det er da et håb og en drøm." Han fortsatte: "Selvfølgelig må der også være idéen for det danske mindretal i Sydslesvig. Ellers forstår jeg ikke noget af det."

Han trak dog i land: "Dertil at sige, at nu kommer der nok snart et panserslag nede i grænseområdet, det tror jeg ikke. Og det vil jeg heller ikke have." Men han havde sagt, at målet for et dansk mindretal i Sydslesvig måtte være genforening med Danmark.

Denne udtalelse fik tyske medier til at fare op. Den tyske offentlighed reagerede kraftigt. Da Espersen blev konfronteret, kaldte han det en "pjat-historie" - noget sagt for sjov. Men det viste, at nationale stridigheder, man umiddelbart troede bilagte, hurtigt kan blusse op igen.

Symbolske konflikter: Vejskiltene

Også på symbolske planer kan konflikter opstå. I 2015 stemte Åbenrå byråd for at få byskilte på både tysk og dansk - Åbenrå skulle også hedde Apenrade. Men skiltene forsvandt i nattens mulm og mørke, pillet ned af ukendte gerningsmænd.

I Tyskland kom det danske navn Lyksborg på skilte i Glücksburg uden problemer. Måske går danskerne lidt små sko, eller også viser det, at følelserne stadig kan være stærke om dette spørgsmål.

Formanden for det tyske mindretal i Danmark, Henrik Jürgensen, har foreslået, at Sønderborg også skal hedde Sonderburg, og Haderslev også Hadersleben på byskilte. Det er afvist af lokale borgmestre. Danmark er Danmark, Tyskland er Tyskland - ingen skal pille ved det.

Samtidig tyder det på, at Slesvig fra gammel tid har været noget særligt - og stadig er det. Der er en anden grænsementalitet, en mere international og flersproget orientering på begge sider af grænsen.

En tredje identitet? Grænselandets fremtid

I grænselandet orienterer folk sig på både tysk, dansk og engelsk. Det kan skabe en helt tredje identitet mellem landene - måske mere kosmopolitisk

end andre med mononationalt verdenssyn. At komme fra et grænseland kan i globaliseringens tidsalder være en fordel.

Dette dyrkes faktisk i Tyskland i dag. Nu er det 100 år siden genforeningen - mange familier har været danske i generationer. Men folk er mere mobile og flytter mere rundt. Nogle på danske skoler i Sydslesvig i dag er tyskere uden stor familiær relation til Danmark. De går der, fordi det er gode skoler med masser af penge fra Folketinget og Mærsk. Disse tyskere lærer flydende dansk - en stor fordel for Danmark.

Men det er ikke det samme som det nationale tilhørsforhold fra for 100 år siden. Det er blevet noget andet. Grænselandet er stadig dynamisk - måske ved at udvikle en helt særlig og ny slesvig-holstensk identitet.

Konklusion: Fra konflikt til mangfoldighed

Fra grænsedragningen i 1920 til i dag har forholdet mellem mindretal og majoritet gennemgået dramatisk forvandling. Fra gensidig chikane, undertrykkelse og ønsker om befolkningsudveksling til officiel anerkendelse af mindretalsrettigheder i 1955. Fra nazismens giftige påvirkning af det tyske mindretal til nutidens konstruktive sameksistens.

Grænselandets historie viser, at nationale konflikter ikke løses permanent - de kan blusse op igen under nye omstændigheder. Men den viser også, at liberale principper om respekt for mindretals ret til at bevare identitet kan fungere og skabe fredelig sameksistens.

I 2020, 100 år efter genforeningen, er grænselandet både mindesmærke over tidligere konflikter og laboratorium for fremtidens multinationale, flersprogede identiteter. Fra blodige krige og hårdhændet undertrykkelse til grænsehandel og fælles identitet - grænselandets historie er historien om, hvordan nationer definerer sig selv og behandler deres "modbillede". Det er en historie, der ikke er afsluttet, men stadig under udvikling.

7. Sammenfatning:

Afgørende vendepunkter fra separatisme til genforening i grænselandets tusindårige historie

Indledning: Et lands skæbne formet ved grænsen

Sønderjyllands historie er ikke blot regional lokalhistorie - det er nøglen til at forstå det moderne Danmarks tilblivelse. Fra oldtidens stammekonflikter til

nutidens fredelige sameksistens mellem mindretal har grænselandet gennemgået dramatiske forvandlinger. Vejen fra separatisme til genforening er en historie om dynastiske magtkampe, national opvågnen, blodige krige, demokratiske eksperimenter og til sidst forsoning.

Gennem disse tusind år har Sønderjylland/Slesvig fungeret som pendel mellem integration og adskillelse, mellem dansk og tysk indflydelse. Hver epoke har haft sine afgørende vendepunkter - øjeblikke hvor grænselandets fremtid blev afgjort, ofte med vidtrækkende konsekvenser for hele det danske rige. Denne sammenfatning identificerer de mest betydningsfulde vendinger i grænselandets lange og komplekse historie.

Første vending: 1232 og 1460 - Separatismens grundlag

Den første afgørende vending var ikke ét enkelt øjeblik, men to begivenheder adskilt af over to århundreder, der tilsammen cementerede Sønderjyllands særstatus.

I 1232 gav kong Valdemar Sejр Sønderjylland til sin søn Abel som arveligt hertugdømme. Dette var et skæbnesvangert brud med tidligere praksis. Før 1232 havde Sønderjylland været en landsdel i det danske kongerige på lige fod med Sjælland eller Skåne - ingen statsretlig forskel. Jarler havde ganske vist administreret området som kongens stedfortrædere, men det var ikke arvelige poster.

Ved at gøre hertugdømmet arveligt og give det rang og titel som selvstændigt hertugdømme, skabte Valdemar Sejр fundamentet for Sønderjyllands særlige status. Abels slægt formåede - modsat andre kongelige sidelinjer - at fastholde Sønderjylland som deres domæne gennem generationer. Området blev aldrig reintegreret i Danmark.

Den anden del af vendingen kom i 1460 med Ribebrevet. Her accepterede Christian 1 at blive hertug af både Slesvig og Holsten, men måtte til gengæld love, at de to hertugdømmer skulle forblive "up ewig ungedeelt" - for evigt udelte. Dette løfte, der skulle gælde i al evighed, fik katastrofale konsekvenser for Danmarks fremtid.

Ribebrevet cementerede og udviklede det, som Valdemar Sejр havde sat i gang i 1232. Christian I blev tvunget til at acceptere særrettigheder og løfter for at få hertugdømmerne, hvilket satte Sønderjylland endnu længere væk fra resten af Danmark.

Det slesvig-holstenske ridderskab, velhavende og magtfuldt, havde ingen interesse i at blive fuldt integreret i det danske kongerige. De ville bevare deres særstatus som semi-selvstændig enhed. Derfor stillede de krav til Christian 1: Han skulle ikke regere som konge i Slesvig-Holsten, men som hertug og greve. Og hertugdømmerne måtte aldrig skilles ad.

Ribebrevet blev 400 år senere brugt af Slesvig-holstenerne som argument for, at danskerne ikke kunne splitte de to hertugdømmer. Ironisk nok nævnte de sjældent forsvarsforbundet fra 1466, der også skulle være evigt og bandt Slesvig-Holsten til Danmark. Historiske argumenter kunne bruges selektivt.

Men hvordan kunne det lillebitte grevskab Holsten overhovedet tvinge kongen af Danmark-Norge til at indgå disse ydmygende aftaler? Svaret ligger i tre faktorer: For det første var Holsten ikke alene - som del af det hellige romerske rige havde de den tysk-romerske kejser i ryggen. For det andet var Slesvig-Holsten økonomisk langt rigere end resten af Danmark - studehandelen, Kiels finansielle marked og handelsbyen Flensborgs velstand gjorde området uundværligt. For det tredje havde den holstenske adel stærke internationale forbindelser - de havde tjent under spanske og tyske monarker og kunne mobilisere ekstern støtte.

Kort sagt: Danmark havde brug for Slesvig-Holsten mere end Slesvig-Holsten havde brug for Danmark. Området var økonomisk kraftcenter, religiøst og videnskabeligt førende (reformationen kom hertil først, Haderslev blev "Nordens Wittenberg"), og havde mægtige allierede. Den danske konge måtte bukke under for realiteterne.

Denne vending var afgørende, fordi den fastlåste Sønderjyllands særstatus. I de næste århundreder skulle denne særstatus vokse sig stærkere og stærkere, indtil den blev umulig at opretholde inden for rammerne af én stat.

Anden vending: Det gottorpske spørgsmål 1500-1700 - Den trojanske hest.

Den anden store vending var ikke ét enkelt øjeblik, men en gradvis proces gennem 1500- og 1600-tallet: Det [gottorpske spørgsmål](#)s udvikling. Arvedelinger mellem fyrstelige sønner forvandlede hertugdømmerne til et kludetæppe af små besiddelser. Fra at være ét potentielt problem blev det til mange sammenvævede problemer.

I 1500-tallet delte Frederik 1's sønner - Hans den ældre, hertug Adolf fra Gottorp, Christian 3 og Hans den yngre (med 23 børn!) - hertugdømmerne

mellem sig. Omkring 1559 var der fire hertuger i området. Hvem havde den øverste myndighed? Det var simpelthen uafklaret. Adelstanden beholdt desuden kontrollen over visse områder.

Værre blev det, da den gottorpske hertug i 1600-tallet begyndte at alliere sig med Sverige - Danmarks ærkefjende. Christian 4's gentagne militære nederlag resulterede i, at både Jylland og hertugdømmerne blev besat og plyndret af tyske lejetropper. Hertugen af Gottorp blev naturligvis utilfreds med at se sit territorium ødelagt på grund af den danske konges mislykkede krigsførelse.

Da hertug Christian Albrecht direkte allierede sig med Sverige under Karl Gustav-krigene, hvor Danmark mistede Skåne, Halland og Blekinge, måtte Frederik III acceptere det utænkelige: Den gottorpske hertug fik ret til at føre selvstændig udenrigspolitik fra Gottorp Slot. *Han var blevet suveræn.* Danmark havde fået en trojansk hest inden for statens grænser - en lokal magthaver, der kunne alliere sig med fjenden.

Først med Den Store Nordiske Krig (1700-1720) ændrede situationen sig. Danmark stod på sejrherrenes side, mens Sverige mistede sin position som Østersøens stærkeste magt. Ved Frederiksborg-freden 1720 inkorporerede Danmark de gottorpske besiddelser i den danske stat.

Men - og det er afgørende - Danmark gjorde ikke meget for at udvide dansk administration til området. Danske Lov fra 1683 kom ikke til at gælde for Slesvig. I stedet fortsatte Jyske Lov fra 1241 med at fungere - et forhold der utroligt nok varede til 1900. Slesvigs særpræg fortsatte.

Det [gottorpske spørgsmål](#) flammede endnu engang op i 1762, da gottorpslægtens overhoved besteg den russiske kejsertrone som zar Peter III. Han hadede Danmark og beordrede sin hær til at marchere mod Danmark med ordre om at "slette landet fra verdenskortet". Danmark mobiliserede i panik, men Peters hustru, den senere Katharina den Store, fandt planerne idiotiske og fik ham myrdet. Danmark var reddet på målstregen.

Først med mageskiftet 1773 mellem Danmark og Rusland blev det gottorpske spørgsmål endeligt løst. Danmark byttede Oldenburg til sig mod de gottorpske områder. Efter 150 år som mare for den danske stat var problemet løst. Der var ro om sydgrænsen.

Men kun i syv år.

Tredje vending: Nationalismens frembrudt 1780-1848 - Fra patriotisme til folkets suverænitet

Den tredje afgørende vending begyndte stille i 1776 med indfødsretten - en reaktion på Struense-affæren. Men det var nationalismens eksplosive fremvækst fra slutningen af 1700-tallet, der skulle transformere hele situationen.

I 1700-tallet talte man om patriotisme - loyalitet over for fyrsten, ikke over for fædrelandet. Den danske helstat bestod af flere "fædrelande": Slesvig-Holsten, Danmark, Norge med bilande. Det samlende var ikke nationen, men loyaliteten over for kongen.

Men i 1800-tallet spredte nye idéer sig fra Frankrig og Tyskland: Folkets suverænitet. Staten skulle svare til nationen, defineret af sprog og kultur. Fyrsten skulle ikke længere være suveræn - folket skulle. Dette krævede fri forfatning og repræsentation.

Nationalismen var dobbeltsidig. På den ene side indeholdt den demokratiske idealer om folkets ret til at bestemme over sig selv. På den anden side skabte den skarpe skel mellem "os" og "dem" baseret på sprog og kultur.

I Slesvig-Holsten blomstrede tysk nationalisme op, næret af Universitetet i Kiel. Området var økonomisk mere velstående, bedre uddannet og havde bedre infrastruktur end Danmark. Hvorfor skulle de trækkes med det underudviklede Danmark? Hvorfor ikke lave deres egen stat i det tyske forbund?

I Danmark voksede dansk nationalisme frem med Peter Hjørt Lorenzen som bannerfører i Nordslesvig, Grundtvig og folkehøjskolebevægelsen. Folkemøder på Skamlingsbanken og ved Himmelbjerget samlede tusinder. Aviser sendte læserbreve med nationale diskussioner.

Men hvor løb grænsen mellem dansk og tysk? I det sydlige Slesvig taltes fortrinsvis tysk, i det nordlige dansk. Men grænserne var ikke skarpe - og ingen ville acceptere at miste område, de mente tilhørte deres nation.

Revolutionsåret 1848 satte ild til krudttønden. Den nye kong Frederik 7 måtte acceptere grundlovgivende forsamling. Men gennem forskellige forviklinger endte den danske helstat i borgerkrig mellem dansksindede og tysksindede - Treårskrigen 1848-1850.

London-traktaten 1852 bekræftede helstatens fortsatte eksistens, men løste intet grundlæggende. Junigrundloven 1849 var en demokratisk forfatning for Danmark, men gjaldt ikke for hertugdømmerne. Gentagne forsøg i 1850'erne på fællesforfatning strandede på slesvig-holstensk modstand.

Situationen var paradoksal: Danmark havde demokratisk forfatning (selvom kun 15% havde stemmeret), mens hertugdømmerne forblev under enevældigt styre. Hertugdømmerne stillede systematisk krav, der gjorde enighed umulig. Danmark førte hård linje. Begge parter bar ansvar for det kompromisløse klima.

Fjerde vending: 1864 - Katastrofen og nederlaget

Den fjerde og måske mest traumatiske vending var nederlaget i 1864. Dette var ikke blot et militært sammenbrud - det var den fuldstændige kollaps af den danske helstat og det nationalliberale projekt.

Novemberforfatningen 1863 var et desperat forsøg på at løse det uløselige: At udvide junigrundloven til at gælde hele Slesvig, mens Holsten og Lauenburg fik sejle deres egen sø. Men dette stred mod London-traktaten 1852 og mod Ribebrevets løfte om "for evigt udelte" hertugdømmer.

Otto von Bismarck manøvrerede Danmark ud i krig. I januar 1864 tilbød den danske leder D.G. Monrad faktisk at ophæve Novemberforfatningen for at undgå krig - men Preussen og Østrig-Ungarn krævede svar inden for 48 timer, en praktisk umulig frist. Bismarck ville have krig.

Danmark tabte både på slagmarken og ved forhandlingsbordet. Fordi Danmark nægtede at dele Slesvig, mistede man alle tre hertugdømmer. I stedet for "Danmark til Ejderen", som de nationalliberale havde krævet, fik man Danmark til Kongeåen ved Kolding. Staten var amputeret - en million mennesker og en tredjedel af rigets mest velstående territorium gik tabt.

Omkring 200.000 dansksindede skulle fra 1871 leve i det nye tyske kejserrige. Nederlaget førte til en indrepolitisk krise i Danmark. Grundlovsændringen 1866 var et konservativt tilbageslag - man mente, at demokratiet havde ført til katastrofe. Kongen fik magt til at udpege medlemmer af Landstinget, det dominerende overhus. Dette udløste den lange forfatningskamp mellem Højre og Venstre, der først blev løst med systemskiftet 1901.

1864 var den dag, den danske nationalromantik døde. Georg Brandes' forelæsninger "Hovedstrømninger" i efteråret 1871 markerede symbolsk, at man måtte være realist. Militær revanche mod Tyskland var uopnåelig.

Femte vending: Første Verdenskrig og folkenes selvbestemmelsesret 1918-1920

Den femte vending kom uventet fra internationalt hold: Tysklands sammenbrud 1918 og princippet om folkenes selvbestemmelsesret. H.P. Hansen, den dansksindede politiker i den tyske rigsdag, rejste allerede 23. oktober 1918 - før våbenstilstand - kravet om folkeafstemning i Slesvig. Han fik indrømmelse fra den nye tyske rigskansler, prins Max af Baden.

Den 17. november 1918 vedtoges Åbenrå-resolutionen, der krævede afstemning i Nordslesvig. Interessant nok var det ikke den danske regering, der satte spørgsmålet på dagsordenen - det var H.P. Hansen og den tyske regering. Den danske regering lurepassede af frygt for at provokere Tyskland og få for stort tysk mindretal.

Der eksisterede tre danske positioner: Åbenrå-bevægelsen (H.P. Hansen) ville have afstemning i Nordslesvig uden Flensborg. Flensborg-bevægelsen ville have Flensborg med af "historisk principielle årsager". Dannevirke-bevægelsen ville have grænsen helt til Dannevirke, næsten ved Ejderen - støttet af franskmændene, der ville straffe Tyskland maksimalt.

Danmark frygtede især den tredje zone på grund af nøden i Tyskland. Sultende, frysende tyskere kunne stemme dansk af pragmatiske årsager - den type borgere ønskede man ikke i den homogene nationalstat, man var ved at skabe.

To afstemninger blev afholdt: 10. februar 1920 stemte Zone I (Nordslesvig) "en bloc" - 74,9% for Danmark. 14. marts 1920 stemte Zone II (Mellemslesvig) sognevis - 80,2% for Tyskland. Flensborg stemte 75% tysk. H.P. Hansens forsigtige linje var vist korrekt.

Men afstemningsresultatet i Mellemslesvig chokerede mange danskere, der havde forventet dansk flertal i Flensborg. De ville have Mellemslesvig under international kontrol for senere afstemning. Regeringen nægtede.

Dette udløste påskekrisen - Danmarks værste forfatningsmæssige krise siden 1864 og det øjeblik, hvor Danmark var tættest på at blive republik. Kong Christian 10 afsatte regeringen Zahle og indsatte forretningsministerium under Otto Liebe. Socialdemokraterne blev rasende.

Mængder samlede sig på Amalienborg Slotsplads. Truslen om generalstrejke hang i luften.

Thorvald Stauning medierede og fik afværget katastrofe. Ministeriet Liebe fik kun sidde dage, før kongen måtte afskedige dem igen. De radikale tabte efterfølgende valg, kongen mistede prestige, men Stauning stod som sejrherre.

10. juli 1920 red Christian 10 på hvid hest over grænsen ved Frederikshøj. Et følelsesladet øjeblik - med det bizarre kuriosum at kongen "bortførte" en skræmt 9-årig pige, Johanne Martine Braren, som han misforstod skulle med på hesten.

H.P. Hansen - den mest centrale person i hele Genforeningen - var ikke velkommen ved festlighederne 10. juli. Flensborg-bevægelsen hadede ham for hans forsigtige linje. Først 11. juli fik han lov at tale på Dybbøl. Utknæmmelighed er verdens løn.

Genforeningen var fuldbragt. Danmark var vokset uden at være i krig - en usædvanlig begivenhed. Men vejen dertil havde kastet landet ud i forfatningsmæssig krise og vist, hvor dybt nationale følelser kunne spalte.

Sjette vending: København-Bonn-erklæringerne 1955 - Fra konflikt til anerkendelse

Den sjette og hidtil sidste store vending kom i 1955 med København-Bonn-erklæringerne. Dette var øjeblikket, hvor den officielle grænsekonflikt blev lagt i graven, og hvor liberale principper om mindretalsrettigheder sejrede over nationalisme.

Perioden 1920-1955 var præget af gensidig mistillid og chikane. Det tyske mindretal i Danmark blev hårdt ramt af nazismens indflydelse i 1930'erne - mange gik i tysk tjeneste under Anden Verdenskrig. Ved krigens afslutning 1945 lukkede Danmark alle tyske skoler. På lokalt plan oplevede det tyske mindretal direkte chikane. Nogle overvejede direkte at udvise dem, som man gjorde med tyskere i de nye polske områder.

Omvendt blev det danske mindretal i Sydslesvig chikaneret gennem høj spærregrænse (6% mod Danmarks 2%) og begrænsede eksamensrettigheder for danske skoler.

Efter Anden Verdenskrig tilbød briterne atter Danmark mulighed for at udvide sydpå - gennem befolkningsudveksling, folkeafstemning eller direkte annektering. Danmark lurepassede igen, men hjemme var debat heftig.

Statsminister Knud Christensen fra Venstre ville indlemme Sydslesvig - nederlagstraumer fra 1864 kunne udviskes, god landbrugsjord kunne pløjes, og tyskerne kunne straffes.

Men Socialdemokratiet, Radikale Venstre og andre partier ville ikke. Man orkede ikke dårligt forhold til den søndre nabo igen. Valget 1947 blev et af få danske valg om udenrigspolitik. Venstre stormede frem på Sydslesvig-spørgsmålet, men kunne ikke danne regering. Hans Hedtoft ledede i stedet en socialdemokratisk mindretalsregering. Grænsespørgsmålet blev lagt i graven.

Men den kolde krig åbnede en ny mulighed. Vesttyskland skulle optages i NATO, og Danmark kunne nedlægge veto. Realpolitisk var det ikke i Danmarks interesse - men man kunne bruge det til at få ordnet grænseforhold og få tysk anerkendelse af 1920-grænsen.

I 1955 kom København-Bonn-erklæringerne: Simultane erklæringer i København og Bonn om rettigheder for de danske og tyske mindretal. 6%-spærregrænsen fjernedes, tyskere fik ret til skoler, og grænsen blev anerkendt.

Dette var progressivt. Både tysk og dansk side sagde, at det er acceptabelt at have andet nationalt tilhørsforhold end majoritetens i ens land. Det var utænkeligt i 1800-tallets aggressive nationalisme. København-Bonn-erklæringerne lyste officielt grænsekonflikten og lagde den i graven.

Konklusion: Fra separatisme gennem national konflikt til fredelig sameksistens

Grænselandets tusindårige rejse fra separatisme til genforening og videre til fredelig sameksistens afslører grundlæggende sandheder om nationalstatens natur og begrænsninger.

De seks vendinger viser et mønster: Dynastiske beslutninger (Ribebrevet, det [gottorpske spørgsmål](#)) skabte strukturer, der blev næsten umulige at opløse. Da nationalismen opstod i 1800-tallet, kolliderede den med disse strukturer og resulterede i blodig konflikt. Først da demokratiske principper om folkenes selvbestemmelsesret blev accepteret (1920), kunne grænsen trækkes nogenlunde rationelt.

Men selv demokratisk grænsedragning løste ikke alle problemer. Mindretal på begge sider af grænsen led under chikane og mistillid indtil 1955, hvor liberale principper om ret til at bevare afvigende identitet endelig sejrede.

I dag, godt 100 år efter Genforeningen, er grænselandet både mindesmærke og fremtidslaboratorium. Fra oldtidens stammekrige til nutidens grænsehandel og fælles identitet er vejen lang. Men den viser, at selv de dybeste nationale konflikter kan overvindes - ikke gennem militær magt eller undertrykkelse, men gennem respekt for demokratiske principper og mindretals rettigheder.

Grænselandets historie er ikke afsluttet. Nye debatter om vejskilte, om støtte til det danske mindretal og om nationale symboler viser, at følelserne stadig kan blusse op. Men de gør det nu inden for rammerne af fredelig dialog, ikke voldelig konflikt. Det er måske den største vending af dem alle.

8. Kilder og litteratur

Kongerækken hos Politiken Historie, en podcast om gamle dage.

I anledning af hundredåret for Genforeningen lavede to unge historikere, Anders Olling og Hans Erik Havsteen en podcastserie på seks afsnit om Sønderjyllands historie og Genforeningen i 1920. Disse seks udsendelser, der udspiller sig som en veloplagt dialog mellem de to fyre, på tilsammen ca. 4 timer skylder jeg det meste af indholdet og strukturen i dette notat.

De Slesvigske Hertuger. Redigeret Af Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen og Lennart S. Madsen, 2005.

Hertugdømmet. Carsten Porskrog, 2019.

Sønderjyllands historie 1 indtil 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2008.

Slesvig og Holsten indtil 1830. H. V. Gregersen, 1981.

Slesvig og Holsten efter 1830. Lorenz Rerup, 1982.

Herredømmet over Sønderjylland 1375-1404. Esben Albrechtsen, 1981.

366 sider om de ca. 30 år fra Valdemar Atterdags død til hertug Gerhards død i krig mod Ditmarsken.

Slesvig og Holsten 1404-1448. Markus Hedemann: Danmark, 2018.

351 sider om de følgende ca. 35 år fra hertug Gerhards død til Christian 1.'s håndfæstning.

Internetopslag – mange!

13. Efterord

Efter tre år i træk på cykel i det slesvig-holstenske på foranledning af vidt forskellige historiske begivenheder havde jeg alligevel fået rodet så meget op i dens (historiens) murbrokker, at jeg ikke kunne lade stoffet ligge.

Alt er selvsagt tyvstjålet fra alle de omtalte kilder (og sikkert en del flere), men hvad skulle jeg ellers gøre? – Jeg har jo trods alt ikke oplevet det selv! Hvis nogen af de meget få læsere skulle finde fornøjelse eller endog nytte af notatet, vil det glæde mig meget. Hvis der kan påvises faktuelle fejl, så send venligst skriftlig dokumentation herfor.

Bemærk: Notatet er kun et af flere, hvor stoffet belyses fra andre vinkler!

© Jørgen Riis Johansen

Esbjerg, januar 2026